

uitgever Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen
Woudenbergseweg 48
3707 HX Zeist
e-mail: lob@begraafplaats.nl

in samenwerking met Branche Vereniging Ondernemers Begraafplaatsbeheer, Bostel
Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Den Haag

ISBN/EAN 978-90-816313-1-0

redactie Werkgroep Opgraven en Ruimen
Wim van Midwoud, Leo van Eijk, Kees Hollestelle (LOB)
Liset van Pinxteren-van de Kerkhof, Jan Vreeker (BVOB)
Jan Koster (VNG)

eerste druk november 2010

Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave (druk en digitaal) worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB). Niets uit deze uitgave (druk en digitaal) mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Deze uitgave is met grote zorgvuldigheid samengesteld. Noch de auteur(s), noch de uitgever, stellen zich aansprakelijk voor eventuele schade als gevolg van onjuistheden en/of onvolkomenheden ten gevolge van het gebruik van deze uitgave.

Handleiding
Opgraven en Ruimen

Voorwoord

De Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB) heeft in 2001 de Handleiding Opgraven en Ruimen uitgegeven. Deze publicatie voorzag duidelijk in een behoefte; het boekje moest enige tijd geleden zelfs herdrukt worden. De Branche Vereniging Ondernemers Begraafplaatsbeheer (BVOB) kent een Kwaliteitshandboek, waarin onder meer protocollen zijn opgenomen die de aangesloten ondernemers in acht nemen bij het opgraven en ruimen van graven. Beide organisaties besloten om de krachten en ervaringen te bundelen en één handleiding samen te stellen, waarin alle aspecten van het opgraven en ruimen aan de orde komen. De gemeenten, als beheerders van de gemeentelijke begraafplaatsen, zijn in de LOB vertegenwoordigd. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) heeft daarom van harte meegewerkt aan de samenstelling van deze handleiding.

In deze Handleiding Opgraven en Ruimen wordt de betreffende wet- en regelgeving behandeld en worden de gebruikte termen gedefinieerd en verklaard. Verhelderend, omdat over de betekenis van enkele termen - denk bijvoorbeeld aan 'schudden' - verwarring heerst. Ook wordt het hoe en waarom van de verschillende administratieve procedures uiteengezet. Vragenschema's vatten het een en ander op overzichtelijke wijze samen. De praktische kant, zoals de veiligheid en de milieuaspecten, komt eveneens uitvoerig aan de orde. Voor de verschillende procedures zijn handzame checklists opgenomen.

Maar er is meer. Bij het opgraven en ruimen spelen mechanische handelingen een grote rol. Het is hierbij van belang te beseffen dat men omgaat met menselijke resten, wat een zeer speciale aandacht vereist. Men dient altijd te handelen met respect jegens de overledenen, ook bij de teraardebestelling van de menselijke overblijfselen na ruiming. In de model-beheersverordening begraafplaatsen van de VNG (herziene versie van januari 2010) is dan ook gekozen voor een zorgplicht voor de beheerder van de begraafplaats. Op de beheerder rust de plicht er zorg voor te dragen dat met de menselijke resten die bij de ruiming van een graf worden aangetroffen te allen tijde respectvol wordt omgegaan. Er dienen bovendien maatregelen te worden getroffen om te voorkomen dat bezoekers van de begraafplaats met de menselijke resten worden geconfronteerd. Deze Handleiding Opgraven en Ruimen geeft hiervoor duidelijke richtlijnen. In de leeswijzer en in de hoofdstukken die de procedures en technieken behandelen wordt telkens ruime aandacht besteed aan een respectvolle werkwijze. Een dergelijke werkwijze dient ook tot uiting te komen in de contracten die met de ondernemers worden gesloten.

Het bovenstaande maakt duidelijk dat deze Handleiding Opgraven en Ruimen op een zorgvuldige wijze is samengesteld. Ik beveel het gebruik van deze handleiding bij de begraafplaatsbeheerders en de betrokken ondernemers van harte aan!

Sandra Korthuis

lid van de directieraad van de VNG

Inhoudsopgave

0

Introductie

- 0.1. Doel van het Handleiding 11
- 0.2. Huidige wet- en regelgeving 12
- 0.3. Respect, werkbaarheid, exploitatie 12
- 0.4. Begrippenlijst 13

1

Definities en wetgeving

- 1.1. Inleiding 15
- 1.2. Opgraven 16
 - 1.2.1. Definitie 16
 - 1.2.2. Wettelijke context 16
- 1.3. Samenvoegen 16
 - 1.3.1. Definitie 16
 - 1.3.2. Wettelijke context 16
- 1.4. Herbegraven 17
 - 1.4.1. Definitie 17
 - 1.4.2. Wettelijke context 17
- 1.5. Ruimen 17
 - 1.5.1. Definitie 17
 - 1.5.2. Wettelijke context 18
 - 1.5.3. Ruimen met gebruikmaking van een ander omhulsel 18
 - 1.5.4. Wettelijke context 18
- 1.6. Schudden 19
 - 1.6.1. Definitie 19
 - 1.6.2. Wettelijke context 19
- 1.7. Verzamelgraf 19
 - 1.7.1. Definitie 19
 - 1.7.2. Wettelijke context 20
- 1.8. Verzamelkelder 20
 - 1.8.1. Definitie 20
 - 1.8.2. Wettelijke context 20
- 1.9. Lijkomhulsel 21
 - 1.9.1. Definitie 21
 - 1.9.2. Wettelijke context 21

2

Opgraven, samenvoegen, herbegraven

- 2.1. Inleiding 23
- 2.2. Vragenschema 24
- 2.3. Voorbereiding 25
 - 2.3.1. Informatie en administratie 25
 - 2.3.1.1. Verzoek tot opgraving; de redenen 25
 - 2.3.1.2. Opgraving (en herbegraving) en de wetgeving 25
 - 2.3.1.3. Verzoek tot opgraving; het indienen 26
 - 2.3.1.4. Verzoek tot opgraving; de inhoud 28
 - 2.3.1.5. Verlof tot opgraving 29
 - 2.3.1.5.1. Milieuhygiënische belangen 30
 - 2.3.1.5.2. Belangen van het personeel dat de opgraving verricht 31
 - 2.3.1.5.3. Belangen van de aanvrager 31
 - 2.3.1.5.4. Belangen van nabestaanden van andere overledenen 31
 - 2.3.1.5.5. Belang van de grafrust 32
 - 2.3.1.6. Verlof tot opgraving; wanneer niet? 34
 - 2.3.2. Zelf doen of uitbesteden 34
- 2.4. Procedures en techniek opgraven, samenvoegen, overplaatsen 35
 - 2.4.1. Afscherming 35
 - 2.4.2. Uitvoeringsduur en werkwijze 36
 - 2.4.3. Veiligheid en Arbo-regelgeving 37
 - 2.4.4. Transport en tijdstip van herbegraving 37
 - 2.4.5. Samenvoegen 38
 - 2.4.6. Administratie 38

3 Ruimen, schudden

- 3.1. Inleiding 39
- 3.2. Vragenschema 40
- 3.3. Voorbereiding 42
 - 3.3.1. Informatie en administratie 42
 - 3.3.1.1. Wie beslist wanneer er geruimd wordt 42
 - 3.3.1.2. Publicatie van ruiming(en) 43
 - 3.3.1.3. Melding van ruiming(en) aan overheidsinstanties 44
 - 3.3.2. Zelf doen of uitbesteden 45
- 3.4. Procedures en techniek ruimen, schudden 45
 - 3.4.1. Inleiding 45
 - 3.4.2. Incidentele ruiming(en) 46
 - 3.4.2.1. Verwijdering monument 46
 - 3.4.2.2. Het monument van incidenteel ruimen van een graf 48
 - 3.4.2.3. Incidenteel ruimen, schudden 48
 - 3.4.2.4. Informatieverstrekking over ruimen, schudden 49
 - 3.4.2.5. Instandhouding historische graven 50
 - 3.4.3. Grootschalige ruiming(en) 51
 - 3.4.3.1. Voorbereiding en werkwijze 52
 - 3.4.4. Vervoer op de begraafplaats 53
 - 3.4.4.1. Omhulsel en vervoer 53
 - 3.4.4.2. Overige restanten 54
 - 3.4.4.3. Controle 54
 - 3.4.5. Verzamelgraf 55
 - 3.4.6. Verzamelkelder 56
 - 3.4.7. Onvolledig verteerde resten 57

4 Procedures

- 4.1. Inleiding 59
- 4.2. Ruiming algemene graven/particuliere graven 60
- 4.3. Opgraving/herbegraving particulier graf/algemeen graf 69

5 Bijlagen

- 5.1. Nuttige adressen 73
- 5.2. Modelbrieven 74
- 5.3. Protocollen 74
 - 5.3.1. Veiligheid/risico's 74
 - 5.3.2. Beschermingsmiddelen 76
 - 5.3.3. Veiligheids- & Gezondheidsplan 78
 - 5.3.4. Melding (bijna) ongevallen 83
 - 5.3.5. Afvalstoffen 84
 - 5.3.6. Oplevering 86

■ *Tekst achter het blokje is een aanbeveling voor de lezer.*

Introductie

o.1. Doel van de Handleiding

De laatste eer bewijzen aan een overleden geliefde behoort in iedere cultuur tot een vanzelfsprekendheid. Respect voor de overledene, het afscheid: iets wat je niet over kan doen in een later stadium. Het gevoel dat je je als nabestaande herinnert van de plechtigheid is vaak blijvend.

De uitvaartondernemer en de begraafplaatsbeheerder doen er alles aan om dit gevoel bij de nabestaanden goed te laten zijn. Tot aan het einde van de plechtigheid, tot het einde van de grafzustertermijn. Tot aan dit punt is de wet en regelgeving duidelijk en vrij uitvoerig.

Vanaf het moment echter van een eventuele ruiming van een graf zijn er vrijwel geen regelgevingen of richtlijnen bepaald. De respectvolle omgang met overledenen eindigt niet bij het einde van de grafzustertermijn, maar gaat onverminderd door. Begraafplaatsbeheerders gaan ook bij een opgraving of een ruiming met respect om met de stoffelijke resten. Het is echter zinvol om voor dit stadium van het proces, bij de laatste stap om terug te keren tot Moeder Aarde, eveneens te overwegen wat de normen zijn en deze vast te leggen.

Volgens een amendement uit de Tweede Kamer tijdens de behandeling van het concept van de wijziging van de Wet op de lijkbezorging (=Wlb), in 2008, werd de mogelijkheid geboden per Algemene Maatregel van Bestuur nadere regels te stellen, met als doel eventuele misstanden bij bijvoorbeeld het ruimen van graven en bij het gebruik van verzamelgraven te voorkomen. In 2001 gaf de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen de 'Handleiding Opgraven en Ruimen' uit. Hierin zijn, volgens de huidige visie, sommige praktische zaken, vooral ten aanzien van het ruimen, onderbelicht gebleven. Daarnaast kent de Branche Vereniging Ondernemers Begraafplaatsbeheer sinds enige jaren een eigen 'Kwaliteitshandboek'. Hierin is een hoofdstuk over opgraven en ruiming opgenomen, vooral bezien vanuit een oogpunt van uitvoering. Waarom deze zaken niet samenbrengen in één handleiding? In een nauw samenwerkingsverband tussen

de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB) en de Branche Vereniging Ondernemers Begraafplaatsbeheer (BVOB) is daarom deze 'Handleiding Opgraven en Ruimen' tot stand gekomen.

De status van deze handleiding is die van een te hanteren richtlijn, opgesteld door brancheorganisaties en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, voor de beheerders van Nederlandse begraafplaatsen. Van iedere beheerder in Nederland, gemeentelijk of niet, wordt verlangd te handelen conform deze handleiding en zo nodig aanpassingen door te voeren in reglement c.q. verordening. Hierdoor wordt gewaarborgd dat men verantwoord te werk gaat en misstanden - bewust of onbewust - worden voorkomen.

De inhoud van de handleiding blijft zo dicht mogelijk bij het onderwerp opgraven en ruimen en is dus niet een juridisch handboek dat gehanteerd kan worden bij alle mogelijk denkbare situaties die plaats kunnen vinden op een begraafplaats, gerelateerd aan het begraven en daaruit voortkomende zaken, zoals bijvoorbeeld bevelen vanuit Justitie.

o.2. Huidige wet- en regelgeving

Op het gebied van de lijkbezorging bestaat de volgende wet- en regelgeving. Met de inhoud is rekening gehouden in deze handleiding.

- Gewijzigde Wet op de lijkbezorging (2010)
- Besluit op de lijkbezorging (1997)
- Lijkomhulselbesluit (1998)
- Inspectierichtlijn lijkbezorging VROM (1999)
- Rapport lijkbezorging in Nederland RIVM (2002)

De genoemde richtlijn en het rapport behoren niet tot de regelgeving, maar bevatten adviezen. Het is geen wetgeving, maar zogeheten pseudowetgeving. Afwijking is dus toegestaan, mits volledig verantwoord. Beide zijn bij de inwerkingtreding van de gewijzigde Wet op de lijkbezorging vervallen, echter zij blijven vooralsnog relevante en nuttige informatie bevatten. Ook al sluit deze niet meer volledig aan op de vernieuwde wetgeving.

o.3. Respect, werkbaarheid, exploitatie

Verplaatsingen van menselijke resten moeten niet of zo min mogelijk worden uitgevoerd. Een belangrijk aandachtspunt is dus de grafgruist.

Bij het bepalen van normen op dit gebied spelen meerdere factoren een rol: respect, werkbaarheid, exploitatie. Respect is de belangrijkste, maar niet de enige factor. Steeds moet worden overwogen of een uit te voeren handeling gevraagd kan worden van begraafplaatsmedewerkers of van hierin gespecialiseerde bedrijven. Mogen bij dit werk bijvoorbeeld machines worden gebruikt? Moet alles met de hand worden uitgevoerd? Machinaal ruimen kan zeer respectvol worden uitgevoerd. Handmatig ruimen kan zeer respectloos

worden gedaan. Het tonen van respect voor de overledene staat los van het gebruik van moderne technieken. Dit geldt voor de plechtigheid alsook voor de eventuele ruiming. Tenslotte speelt de exploitatie, de kostenfactor een rol. Het gehele proces van vertering moet in verhouding staan met de kosten die dit met zich meebrengt. Het streven naar een sluitende begroting op een begraafplaats behoeft geen doel op zich te zijn, maar dient wel mee te spelen in de te maken overwegingen.

In deze handleiding is bij het opstellen van de diverse procedures en werkwijzen steeds rekening gehouden met de factoren binnen de driehoek respectvol, werkbaarheid, exploitatie. Deze kunnen op gespannen voet staan met elkaar. Echter een juiste balans is haalbaar mits de beheerder van de begraafplaats deze factoren steeds weloverwogen behandelt.

0.4. Begrippenlijst

In de gewijzigde Wet op de lijkbezorging worden (nieuwe) naamgevingen gehanteerd die in principe zijn overgenomen in deze handleiding. Echter in tegenstelling tot de Wet wordt in de handleiding niet gesproken over 'lijk' maar over 'overledene', 'stoffelijk overschot', et cetera.

De Wet maakt een onderscheid in 'een lijk: het lichaam van een overledene

of doodgeborene', in deze handleiding consequent 'stoffelijk overschot' genoemd. Daarnaast wordt gesproken over 'overblijfselen der lijken' (art.31.3.). Deze naamgeving wordt in de handleiding consequent 'stoffelijke resten' genoemd. In beide gevallen gaat het om een overledene waar respectvol mee omgegaan dient te worden. Het enige onderscheid is; in welk stadium wordt het werk uitgevoerd. Eenvoudig gezegd: is er sprake van een opgraving of van een ruiming.

Wet op de lijkbezorging	oude naamgeving	Handleiding Opgraven en Ruimen
particulier graf	familiëgraf, eigen graf, koopgraf	particulier graf
algemeen graf	huurgraf	algemeen graf
	knekelgraf, bottenkuil	verzamelgraf
	bottenput, knekelput, beenderkelder	verzamelkelder
lijk		stoffelijk overschot
overblijfselen der lijken		stoffelijke resten

Definities en wetgeving

1.1. Inleiding

Er zijn vele termen en begrippen in omloop als het gaat om activiteiten die te maken hebben met het verplaatsen van een overledene uit een graf. In de praktijk leidt dit regelmatig tot misverstanden. Ook zijn er vele - al of niet officiële - synoniemen in omloop. Belangrijk is het daarom de diverse begrippen goed te definiëren.

1.2. Opgraven

1.2.1. Definitie

We spreken van opgraven als het de bedoeling is een stoffelijk overschot of stoffelijke resten individueel te herbegraven in een ander graf (op dezelfde of op een andere begraafplaats) of te cremeren. Hierbij is een rechthebbende (bij een particulier graf) of een belanghebbende (bij een algemeen graf) in het spel die een verzoek tot opgraven heeft ingediend (of in ieder geval toestemming geeft voor het indienen van een verzoek).

1.2.2. Wettelijke context

Artikel 29 van de Wet op de lijkbezorging (2010) handelt over opgraven en luidt als volgt:

Artikel 29

1. Een lijk wordt slechts opgegraven met vergunning van de burgemeester van de gemeente waarin het is begraven, en, indien het een particulier graf betreft, met toestemming van de rechthebbende op het graf.
2. Aan de vergunning verbindt de burgemeester de nodige voorschriften betreffende geneeskundig toezicht alsmede vervoer en bestemming van het lijk.
3. Een opgegraven lijk mag worden gecremeerd, wanneer het verzoek daartoe gedaan wordt door de in artikel 18 bedoelde persoon. De paragrafen 1, 2 en 3 van hoofdstuk II zijn ten aanzien van de crematie niet van toepassing.
4. Crematie binnen een jaar na de begraafing vindt slechts plaats met schriftelijk verlov van de officier van justitie van de plaats van opgraving.

1.3. Samenvoegen

1.3.1. Definitie

Samenvoegen kan alleen gebeuren als de rechthebbende van een particulier graf hiertoe opdracht verleent. Na een vast te stellen termijn, doch minimaal na de wettelijke grafrusttermijn van tenminste 10 jaar, kan de beheerder de stoffelijke overschotten van twee (of meerdere) overledenen samenvoegen op één niveau om daarmee ruimte te maken voor nieuwe overledenen.

1.3.2. Wettelijke context

In de wetgeving en in de richtlijnen worden geen regels gesteld voor samenvoelingen. In hoofdstuk 2.4.5. wordt hierop verder ingegaan.

1.4. Herbegraven

1.4.1. Definitie

Onder herbegraven wordt verstaan het opnieuw begraven van stoffelijke overschotten of stoffelijke resten in een lijkkest of ander lijkomhulsel. Ook is het mogelijk dat de stoffelijke overschotten of stoffelijke resten niet opnieuw worden begraven, maar gecremeerd. De rechthebbende van het graf geeft opdracht tot herbegraving of crematie. De herbegraving of crematie kan plaatsvinden op een andere begraafplaats of in een crematorium in of buiten Nederland.

1.4.2. Wettelijke context

In de Wet op de lijkbezorging komt de term ‘herbegraven’ niet voor. Wel wordt in de Inspectierichtlijn lijkbezorging van het Ministerie van VROM (1999) op deze term ingegaan. De inhoud van dit citaat is echter bij de inwerkingtreding van de gewijzigde Wet op de lijkbezorging (2010) enigszins gedateerd:

Gedeelte hoofdstuk 6.6:

Na opgraving dient altijd herbegraving of crematie van de stoffelijke overschotten plaats te vinden, waarbij opgemerkt dient te worden dat cremieren slechts sporadisch voorkomt. Crematie geschiedt conform Wlb art. 29 uitsluitend op verzoek van de in Wlb art. 18 bedoelde persoon, in het algemeen de opdrachtgever voor de begrafenis, met schriftelijk verlof van de Officier van Justitie van de plaats van opgraving. Voor wat dit laatste betreft, het noodzakelijke verlof van de Officier van Justitie, zelfs na het verstrij-

ken van de grafrusttermijn, lijkt wetswijziging wenselijk.

De verantwoordelijkheid voor opgravingen berust bij de burgemeester; deze bepaalt eveneens of toch een speciaal advies van de inspecteur wordt gevraagd. Naast de genoemde voorwaarden kunnen er nog andere, zwaarwegende, argumenten bestaan op grond waarvan de burgemeester een vergunning verstrekt tot opgraving.

1.5. Ruimen

1.5.1. Definitie

Onder ruimen wordt verstaan het leegmaken van een graf, waarbij de resten van een overledene opnieuw op een begraafplaats ter aarde worden besteld. Ruimen kan alleen gebeuren als de grafrechten van het particuliere graf zijn vervallen en er dus geen sprake meer is van een rechthebbende. Bij algemene graven vindt ruiming plaats na het verstrijken van de wettelijke grafrusttermijn van tenminste 10 jaar.

1.5.2. Wettelijke context

Artikel 31 van de Wet op de lijkbezorging (2010) benoemt de voorwaarden:

Artikel 31

1. Artikel 29 geldt evenmin bij het ruimen van graven, voorzover dit geschiedt met inachtneming van het bepaalde bij of krachtens dit artikel.
2. Het ruimen geschiedt niet dan op last van de houder van de begraafplaats en na verloop van tien jaar nadat in het graf laatstelijk een lijk is geplaatst, en, indien het een particulier graf betreft, met toestemming van de rechtshouder van het graf.
3. De overblijfselen der lijken worden op een begraafplaats ter aarde besteld of, met overeenkomstige toepassing van het gestelde in artikel 29, derde lid, in een crematorium gecremeerd.
4. Gedeputeerde Staten kunnen besluiten de in het tweede lid genoemde termijn te verlenen. Het besluit treedt terstond in werking.
5. Ten minste twee maanden voordat een graf van een onbekende wordt geruimd, geeft de houder de burgemeester daarvan kennis. De burgemeester is bevoegd, uitsluitend ten behoeve van de identificatie van de onbekende en opsporing van vermiste personen, van de overblijfselen van de onbekende door of onder verantwoordelijkheid van een arts lichaamsmateriaal af te doen nemen of een gebitsstatus te doen opmaken. Indien de burgemeester van die bevoegdheid gebruik maakt, wordt de ruiming opgeschort, ten minste tot het moment dat de uitslag van de poging tot identificatie bekend is, waarna een nabestaande in de lijkbezorging voorziet dan wel de ruiming kan worden voltooid.

1.5.3. Ruimen met gebruikmaking van een ander omhulsel

Ook bestaat de mogelijkheid om tijdens een ruiming de resten over te zetten in een ander omhulsel - al of niet individueel - en dit ter aarde te bestellen in een verzamelgraf.

Het overzetten van de resten in een ander omhulsel kan alleen gebeuren als de grafrechten van het particuliere graf zijn vervallen en er dus geen sprake meer is van een rechthebbende. Dit kan echter nooit binnen de wettelijke grafrusttermijn van tenminste 10 jaar. Bij algemene graven kan dit eventueel na de wettelijke grafrusttermijn van tenminste 10 jaar plaatsvinden. Toepassing van een ander omhulsel wordt omschreven in 3.4.4.: vervoer op de begraafplaats.

Indien het overplaatsen in een ander omhulsel in opdracht gebeurt van een rechthebbende van een particulier graf of een belanghebbende van een algemeen graf, dan is sprake van een herbegraving en niet van ruiming (zie 1.4.).

1.5.4. Wettelijke context

Noch in de wet, noch in de richtlijnen wordt deze mogelijkheid gepropageerd of verboden. Het Comité van Waakzaamheid geeft over deze vormen van ruimen publicaties uit.

1.6. Schudden

1.6.1. Definitie

Schudden is een vorm van ruimen (zie 1.5) waarbij de resten (op alle diepten) uit een graf worden verzameld en onder hetzelfde graf (onder de onderste diepte) worden geborgen om opnieuw ruimte te maken voor het begraven van nieuwe overledenen. Ongeveer tweederde deel van de ruiming in Nederland bestaat uit schudden. Dit is de oudste en meest eenvoudige vorm van ruiming.

1.6.2. Wettelijke context

In de Wet op de lijkbezorging komt de term 'schudden' niet voor. Wel wordt in de Inspectierichtlijn lijkbezorging van het Ministerie van VROM (1999) op deze term ingegaan:

Gedeelte hoofdstuk 6.7:

In de praktijk wordt deze ruimte dikwijls gemaakt door het 'schudden' van het graf. Dit betekent dat de skeletdelen op de bodem van het te graven graf komen te liggen. De Wet kent dit begrip niet en de Wlb art. 29 en 31 zijn in dit geval niet van toepassing. De inspecteur zal hierover dan ook in beginsel niet adviseren.

Het spreekt echter voor zich dat hij er vanuit gaat dat om milieuhygiënische redenen soortgelijke maatregelen worden getroffen als worden toegepast bij opgraving dan wel ruiming en dat het eventuele 'schudden' van een graf eerst dient plaats te vinden nadat volledige skelettering heeft plaatsgevonden.

1.7. Verzamelgraf

1.7.1. Definitie

Onder een verzamelgraf wordt verstaan, een terreingedeelte op de begraafplaats, dat is ingericht voor de teraardebestelling van stoffelijke resten uit graven op deze begraafplaats, nadat:

- de grafrechten van het particuliere graf zijn vervallen en er dus geen sprake meer is van een rechthebbende. Tevens moet de wettelijke grafrusttermijn van 10 jaar verlopen zijn.
- de wettelijke grafrusttermijn van tenminste 10 jaar of een langere periode, vastgelegd in verordening/reglement, van het algemeen graf verlopen is.

De condities op het gebied van de vertering, waaraan een verzamelgraf moet voldoen zijn gelijk aan de condities die gesteld worden aan een graf en dient een verdere optimale vertering te waarborgen.

1.7.2. Wettelijke context

In de Wet op de lijkbezorging staat uitsluitend: De overblijfselen der lijken worden op een begraafplaats ter aarde besteld of, met overeenkomstige toepassing van het gestelde in artikel 29, derde lid, in een crematorium gecremeerd. Regelgeving omtrent verzamelgraven zijn niet van overheidswege op schrift gesteld. In hoofdstuk 3.4.5. wordt hierop verder ingegaan. Zie ook hoofdstuk 0.1. waarin wordt verwezen naar het amendement van de Tweede Kamer, waarin wordt gevraagd om nadere regelgeving.

1.8. Verzamelkelder

1.8.1. Definitie

Onder een verzamelkelder wordt verstaan, een bouwkundige, afgesloten voorziening op de begraafplaats, die is ingericht voor de teraardebestelling van stoffelijke resten uit graven op deze begraafplaats, nadat:

- de grafrechten van het *particuliere graf* zijn vervallen en er dus geen sprake meer is van een rechthebbende. Tevens moet de wettelijke grafrusttermijn van 10 jaar verlopen zijn.
- de wettelijke grafrusttermijn van tenminste 10 jaar of een langere periode, vastgelegd in verordening/reglement, van het *algemeen graf* verlopen is.

De condities op het gebied van de vertering, waaraan een verzamelkelder dient te voldoen moet een verdere optimale vertering waarborgen. Indien een verzamelkelder eventueel vol raakt, dienen de stoffelijke resten alsnog ter aarde worden besteld in een verzamelgraf.

1.8.2. Wettelijke context

In de Wet op de lijkbezorging staat uitsluitend: De overblijfselen der lijken worden op een begraafplaats ter aarde besteld of, met overeenkomstige toepassing van het gestelde in artikel 29, derde lid, in een crematorium gecremeerd. Regelgeving omtrent verzamelkelders zijn niet van overheidswege op schrift gesteld. In hoofdstuk 3.4.6. wordt hierop verder ingegaan.

1.9. Lijkomhulsel

1.9.1. Definitie

Een lijkomhulsel is een omhulsel (kist, kleed, e.d.) waarin een overledene wordt begraven of gecremeerd.

1.9.2. Wettelijke context

In het Besluit op de lijkbezorging staat vermeld over omhulsel:

Artikel 3

1. Een lijk wordt begraven in een kist.	Dit omhulsel moet op het doel van begraving
2. Begraving mag geschieden zonder kist, mits
het lijk zich bevindt in een ander omhulsel.	zijn afgestemd.

In het Lijkomhulselbesluit (2000) wordt nader omschreven waaraan omhulsels moeten voldoen.

Opgraven, samenvoegen, herbegraven

2.1. Inleiding

De gemeenschappelijke noemer die bovenstaande begrippen in grote lijnen gemeen hebben, is het feit dat deze handelingen uitsluitend worden uitgevoerd in opdracht van de rechthebbende van een particulier graf. Dan wel voor opgraven of herbegraven in opdracht van een belanghebbende bij een algemeen graf. Deze werkzaamheden zullen in de praktijk plaatsvinden na de wettelijke grafrusttermijn, echter in uitzonderlijke gevallen kan dit bij opgraven en herbegraven eerder mogelijk zijn. Dit in tegenstelling tot de begrippen die in hoofdstuk 3 aan de orde komen: ruimen en schudden. De uitvoering van deze werkzaamheden geschiedt in opdracht van de beheerder en vinden altijd plaats na de wettelijke grafrusttermijn dan wel nadat de rechten op een graf vervallen zijn. Op deze stelling zijn enkele uitzonderingen, maar het voert te ver om hier binnen de context van deze handleiding in te gaan.

2.2. Vragenschema

Wie vraagt opgraving aan?

particulier graf

de rechthebbende (of afgevaardigde) van het particulier graf

algemeen graf

een belanghebbende (of afgevaardigde) van het algemeen graf

Voorbereiding toelichting en antwoorden op belangrijke vragen

omschrijving

- waarom kan een stoffelijk overschot worden opgegraven?
- wat stelt de wet over opgravingen?
- wie dient een verzoek tot opgraving in?
- wat staat in een verzoek tot opgraving omschreven?
- wie verstrekt een verzoek tot opgraving?
- welke overwegingen spelen een rol bij het verstrekken?

paragraaf

- 2.3.1.1.
- 2.3.1.2.
- 2.3.1.3.
- 2.3.1.4.
- 2.3.1.5.
- 2.3.1.5.1 - 2.3.1.5.6

Wie voert de opgraving uit?

in eigen beheer

voldoende capaciteit en kennis aanwezig?

uitbesteden

meerdere offertes en werkomschrijving

Uitvoering toelichting en antwoorden op belangrijke vragen

omschrijving

- waarmee moet rekening worden gehouden bij de visuele afscherming?
- binnen welk tijdsbestek moet de opgraving worden uitgevoerd?
- welke veiligheidsmaatregelen moeten worden getroffen?
- aan welke regels dient men zich te houden bij het transport?
- wanneer kan worden samengevoegd?

paragraaf

- 2.4.1.
- 2.4.2.
- 2.4.3.
- 2.4.4.
- 2.4.5.

2.3. Voorbereiding

2.3.1. Informatie en administratie

2.3.1.1. Verzoek tot opgraving; de redenen

Rechthebbenden van een particulier graf c.q. belanghebbenden van een algemeen graf kunnen een verzoek tot opgraven indienen. Een opgraving kan om meerdere redenen plaatsvinden. Een veel voorkomende reden is een verkeerde grafkeuze: een algemeen graf in plaats van een particulier graf.

- In de vaak emotionele dagen tussen het overlijden en de begrafenis dringt het vaak niet tot de familie door dat een algemeen graf maar voor beperkte termijn wordt uitgegeven en na het verlopen van die termijn niet kan worden verlengd. Ook beseft men soms niet dat de echtgenoot of andere partner niet in hetzelfde graf kan worden bijgezet. De uitgiftetermijn voor een algemeen graf is, overeenkomstig de wettelijke grafrusttermijn, tenminste 10 jaar. Het kan niet genoeg worden benadrukt dat veel opgravingen hadden kunnen worden voorkomen als er sprake was geweest van een goede voorlichting door uitvaartondernemers en begraafplaatsen. Begraafplaatsen kunnen hier zelf iets aan doen door folders ter beschikking te stellen, waarin de verschillen tussen een algemeen en een eigen graf duidelijk worden uitgelegd. De gevolgen van de keuze moeten de familie vooraf bekend zijn.

De meeste verzoeken hebben dan ook betrekking op opgravingen vanuit een zogenaamd algemeen graf. Het doel is het stoffelijk overschot te herbegraven in een particulier graf.

Naast opgravingen uit een algemeen graf komen ook opgravingen voor uit een particulier graf. Anders dan bij een opgraving uit een algemeen graf is hier meestal geen sprake van een verkeerde keuze. Soms komt het voor dat de familie in het bezit is van meerdere eigen graven en dat de teraardebestelling door een fout van de familie of door een administratieve fout van de begraafplaats plaats vond in een verkeerd graf. Ook vinden opgravingen plaats wanneer een gezin of familie verhuist naar een heel ander deel van het land of naar het buitenland. Ook komt het voor dat bijvoorbeeld een weduwe de wens te kennen heeft gegeven te willen worden gecremeerd en dat haar eerder begraven man wordt opgegraven om alsnog te worden gecremeerd. Dan kan de as van beide personen gelijktijdig worden bijgezet of verstrooid.

2.3.1.2. Opgraving (en herbegraving) en de wetgeving

Zijn alle opgravingen vanuit algemene graven of particuliere graven zoals hiervoor beschreven opgravingen in de zin der wet? Het antwoord is 'Ja'. Zo lang er sprake is van een individueel stoffelijk overschot dat niet overgeplaatst wordt naar een verzamelgraf of -kelder, is er sprake van een opgraving en moet dit worden aangevraagd.

De plaats waar het stoffelijk overschot vervolgens opnieuw wordt begraven moet dan ook conform artikel 27, lid 1, Wlb nauwkeurig vermeld worden in de registers van de begraafplaats waar het stoffelijk overschot heen gaat. Daarnaast is het aan te bevelen dat ook in het register van de begraafplaats vanwaar het stoffelijk overschot komt nauwkeurig wordt bijgehouden wanneer en waarheen het is gebracht.

Een veel gehoorde vraag is: "Hoe zit het dan bij een grootschalige ruiming van bijvoorbeeld enkele honderden stoffelijke resten? Die worden ter aarde besteld in een verzamelgraf of -kelder, waarbij er enkele op verzoek van nabestaanden apart worden gehouden om te worden herbegraven in een ander graf. Kunnen deze herbegravingen niet veel eenvoudiger worden beschouwd als een ruiming?" Gezien bovenstaande uitleg moge het duidelijk zijn dat het antwoord 'Nee' is.

In het voorbeeld van de grootschalige ruiming betekent dit dat voor de ruiming niet en voor de opgravingen die worden herbegraven wel verlof aan de burgemeester moet worden gevraagd.

2.3.1.3. Verzoek tot opgraving; het indienen

De Wlb laat in het midden wie het verzoek moet indienen voor een opgraving. In artikel 29, lid 1, wordt wel gesproken over de noodzakelijke toestemming van de rechthebbende indien het een particulier graf betreft. Er kan niet genoeg nadruk op worden gelegd zeer zorgvuldig om te gaan met verzoeken tot opgraving en zeker met verzoeken gedaan door anderen dan de rechthebbende.

Een verzoek van bijvoorbeeld een zoon om het stoffelijk overschot van zijn vader op te graven vanuit een particulier graf terwijl zijn nog in leven zijnde moeder rechthebbende is op het graf, kan derhalve niet zonder toestemming van zijn moeder (= rechthebbende) in behandeling worden genomen. Ook wil het nog wel eens voor komen dat een beheerder van een begraafplaats, overigens geheel ter goeder trouw en zonder dat hij er erg in heeft, betrokken wordt in een familieruzie. Zorgvuldigheid is daarom geboden.

Nog meer zorgvuldigheid is geboden in geval van een opgraving vanuit een algemeen graf. Een algemeen graf kent immers geen rechthebbende zoals bij een particulier graf. Geadviseerd wordt een verzoek voor een opgraving vanuit een algemeen graf uitsluitend in behandeling te nemen als dat wordt ingediend door de in artikel 18, lid 1, Wlb bedoelde persoon. Artikel 18, lid 1 luidt: In de lijkbezorging wordt voorzien door degene, die het in artikel 11 bedoelde verlof (tot begraving) aanvraagt, dan wel door de degene, die redelijkerwijze geacht kan worden in diens plaats te zijn getreden.

Gewoonlijk is dit de persoon die de begrafenis heeft geregeld: meestal de gene wiens naam destijds op het aanvraagformulier voor de begrafenis stond vermeld en aan wie de factuur werd toegezonden. Het is daarom altijd zinvol

om de gegevens van de opdrachtgever van een begrafenis in de administratie op te nemen en deze als contactpersoon te beschouwen. Ook wanneer er onenigheid is tussen nabestaanden over bijvoorbeeld het plaatsen van een grafmonument, kan de opdrachtgever de beslissende stem hebben. Steeds meer begraafplaatsen gaan er toe over om ook de uitgifte van een ruimte in een algemeen graf contractueel of in een beschikking vast te leggen. Net als bij een eigen graf. De aanvrager van de begraafing in het algemene graf, soms ook in een verordening of reglement als ‘de gebruiker’ aangeduid, is dan bekend. Dit is dan de persoon die de opgraving kan vragen. Echter in de Wet op de lijkbezorging (2010) wordt niet de term gebruiker maar belanghebbende gebruikt.

In het kader van de evaluatie van de Wet op de lijkbezorging is in 2000 ook van regeringszijde gesteld dat het verstandig is om niet alleen voor een eigen graf, maar ook voor een algemeen graf, een schriftelijk stuk op te stellen. De genoemde wettekst in artikel 18 lid 1, kan leiden tot misverstanden. Een aanvraag voor een opgraving vanuit een algemeen graf kan het beste uitsluitend in behandeling worden genomen als die wordt ingediend door degene wiens naam destijds op het aanvraagformulier voor de begrafenis stond vermeld en aan wie de factuur werd toegezonden. Indien deze is overleden, kan een andere nabestaande het verzoek doen.

Indien met de aanvrager (‘belanghebbende’) van een ruimte in een algemeen graf een overeenkomst is gesloten, is deze vaak ook verplicht om een opvolger aan te wijzen. Indien de belanghebbende is overleden, dienen nabestaanden vaak ook binnen een jaar een andere belanghebbende aan te wijzen. De aanvraag tot opgraving moet worden gericht aan de beheerder van de begraafplaats. De aanvraag dient vergezeld te gaan van het verlov van de burgemeester als bedoeld in artikel 29, eerste lid, Wlb. In de praktijk zullen aanvragers niet weten dat zij eerst een verlov van de burgemeester nodig hebben. De begraafplaatsbeheerder kan hen daar dan op attenderen.

- Soms hebben beheerders van een begraafplaats de neiging om nabestaanden te helpen bij het formuleren van een aanvraag voor een verlov van de burgemeester, of dienen zij de aanvraag voor het verlov namens de rechthebbende of andere nabestaande in. In het algemeen is deze goed bedoelde hulp af te raden. Het is natuurlijk goed om de aanvragers over de procedure te informeren, maar niet meer dan dat. Ook kunnen aanvragers geholpen worden met een modelverzoek om bij de burgemeester verlov aan te vragen (zie 5.2.).

Of er wel of geen op- en herbegraving moet plaatsvinden, is soms onderwerp van hevige discussie binnen een familie. Het lijkt niet verstandig dat een beheerder of houder daarin een keuze maakt, maar dat hij een strikt neutrale houding aanneemt. Sommige verzoeken leiden niet alleen tot heftige discussies binnen een familie, maar ook tot rechtszaken. Als het verzoek tot opgra-

ving door de houder van de begraafplaats is ingediend, leidt dit tot vreemde verhoudingen, want die zou bij een afwijzing bezwaar dienen te maken. Nog vreemder wordt het als een gemeentelijke beheerder het verzoek bij de burgemeester zou hebben ingediend; dan zou het college van B&W (namens wie de beheerder formeel handelt) tegen het besluit van de burgemeester bezwaar kunnen maken.

Het verkrijgen van het verlof en eventuele bezwaren van derden moet de verantwoordelijkheid van de rechthebbende of andere nabestaanden zijn, niet van de houder van de bijzondere of beheerder van de gemeentelijke begraafplaats.

2.3.1.4. Verzoek tot opgraving; de inhoud

De aanvraag voor het verlof conform artikel 29, eerste lid, Wlb van de burgemeester moet worden ingediend door de rechthebbende (c.q. door iemand die toestemming heeft van de rechthebbende) van een particulier graf of de belanghebbende van een algemeen graf (zie 2.3.1.3.). Het verzoek moet schriftelijk worden ingediend. Het gaat om de burgemeester van de gemeente waar de begraafplaats ligt. Enkele gemeenten hebben hun begraafplaats liggen op het grondgebied van een andere gemeente; de burgemeester binnen wiens gemeentegrens de begraafplaats ligt is dan bevoegd.

Om het verzoek goed te kunnen behandelen dient dit in ieder geval de volgende gegevens bevatten:

- naam, adres en hoedanigheid (rechthebbende/door rechthebbende gedelegeerde of belanghebbende) van degene die de aanvraag doet plus ondertekening;
- naam van de overledene
- datum van begraving van de overledene
- naam en adres van de begraafplaats waar de overledene is begraven
- graflocatie (nummer)
- soort graf
- de redenen voor de opgraving
- naam en adres van de gewenste nieuwe bestemming van het stoffelijk overschot (begraafplaats of crematorium)

De Inspectierichtlijn lijkbezorging bevat in Bijlage 5 ook een lijstje van onderwerpen waarover informatie gewenst is. Onder andere wordt het oordeel van de beheerder van de betreffende begraafplaats gevraagd. Deze informatie zal de aanvrager niet kunnen verstrekken. De burgemeester zal deze zelf dienen op te vragen.

2.3.1.5. Verlof tot opgraving

Bij het nemen van een beslissing of hij wel of geen verlof verleent, kan de burgemeester inlichtingen inwinnen bij de beheerder van de begraafplaats. In enkele grotere gemeenten is het nemen van een beslissing conform artikel 29 Wlb ook wel gedelegeerd of gemandateerd aan het hoofd van de gemeentelijke begraafplaatsen. De burgemeester is niet wettelijk of anderszins verplicht om inlichtingen in te winnen. Het inwinnen van nadere inlichtingen is niet altijd, of niet op alle onderdelen, even relevant. Bij voorbeeld als de overledene pas onlangs begraven is, of wanneer inmiddels ruim 10 jaren verstreken zijn.

De gewenste inlichtingen kunnen betreffen:

- de (controle van de door de aanvrager opgegeven) datum van begraving
- de verwachte staat van de kist
- het verwachte stadium van skelettering (gelet op de bodemgesteldheid van en de waterhuishouding op en rond de begraafplaats)
- het eventuele aantal begravingen en de plaats in het graf
- naam van de dienst of firma die de opgraving zal verrichten
- het (technisch) advies van de beheerder van de betreffende begraafplaats

De Inspectierichtlijn lijkbezorging noemt ook het gebruik van een lijkhoes als wenselijke informatie, maar dit gegeven zal de beheerder van de begraafplaats in de regel niet kennen. Met ingang van 2002 adviseert de LOB om bij elke begrafenis te vragen of van een lijkhoes gebruik is gemaakt en om het gebruik te administreren.

Het advies van de beheerder van de betreffende begraafplaats zal zich moeten beperken tot een oordeel over de technische uitvoerbaarheid en een inschatting van eventuele complicaties van de opgraving (bijvoorbeeld gevaar voor verzakking van buurgraven). Van belang is informatie over de plaats van de kist in het graf en vooral of er nog andere kisten boven begraven zijn. Of de beheerder de opgraving om persoonlijke of principiële redenen niet gewenst acht, is geen relevante informatie. Het bestuur of de directie van een bijzondere begraafplaats, of de beheerder van een gemeentelijke begraafplaats, dient een neutrale positie in te nemen. Reeds enkele malen heeft een rechter de bezwaren van het bestuur van een kerkelijke begraafplaats die zich om principiële redenen tegen een verlof van de burgemeester tot opgraving verzette, van de hand gewezen. De mening van de begraafplaats doet niet ter zake; het gaat om feiten.

Volgens de per 2010 gewijzigde Wlb is het niet meer nodig de regionale inspecteur van de volksgezondheid te horen. Met deze inspecteur is de Inspectie van de volksgezondheid voor de milieuhygiëne - meestal kortweg de Inspectie Milieuhygiëne - bedoeld.

De burgemeester - in de praktijk de afdeling die het besluit voorbereidt, vaak de afdeling Burgerzaken en soms ook de dienst waar de begraafplaats onder

valt - kan nadere inlichtingen aan de beheerder van de begraafplaats vragen. Bij een gemeentelijke begraafplaats gaat het dan om een intern ambtelijk advies; soms zelfs om een compleet gemotiveerd concept besluit.

Bij bijzondere begraafplaatsen zal de beheerder van de begraafplaats een schriftelijk advies als boven bedoeld zenden aan de burgemeester onder bijvoeging van de aanvraag indien die op de begraafplaats is ontvangen. In veel gevallen zal echter een advies niet schriftelijk gevraagd en toegezonden hoeven worden. Bij een opgraving uit een algemeen graf, kort na de begrafenis, gaat het vooral om de vraag of er nog andere personen boven in het graf begraven zijn. Die informatie kan ter wille van de snelheid ook telefonisch worden ingewonnen.

Het is geheel aan de burgemeester om bij een beslissing om toe te stemmen in een opgraving een goede afweging te maken tussen de milieuhygiënische belangen, de belangen van het personeel dat de opgraving moet verrichten, de belangen van de aanvrager, de belangen van andere families wiens overledenen in hetzelfde graf begraven zijn en het belang van de grafkrans.

2.3.1.5.1. Milieuhygiënische belangen

In feite spelen bij een opgraving geen milieuhygiënische belangen. Er vindt bij een opgraving geen verontreiniging van bodem, lucht of (grond)water plaats. In de Inspectierichtlijn staat op pagina 58 dat er zelden milieuhygiënische argumenten zullen zijn voor opgraven en herbegraven. Dat is juist. Maar tevens zijn er geen milieuhygiënische argumenten tegen een opgraving.

- In de Inspectierichtlijn wordt gesteld dat het mogelijk is dat bij een opgraving onvolledig of niet verteerde stoffelijke overschotten worden aangetroffen en dat het daarom wenselijk is om terughoudendheid bij opgravingen te betrachten. Met zo'n advies kan men weinig aanvragen. Opgraving is meestal juist bedoeld om een stoffelijk overschot een andere bestemming te geven. Als het stoffelijk overschot geheel verteerd zou zijn, is dat feitelijk niet meer mogelijk. Het standpunt van de inspectie is - enigszins gechargeerd - dat zolang er nog stoffelijke resten zijn, men deze niet moet verplaatsen; wanneer ze er niet meer zijn, mag het wel. Dat kan niet de bedoeling zijn. Men mag aannemen dat de wetgever zich heeft gerealiseerd dat als de wet het opgraven van stoffelijke overschotten toestaat, het dan om niet volledig verteerde of geskeletteerde resten kan gaan. De mate van ontbinding is dan op zich geen argument om geen verlof te verlenen.

De betrokkenheid van de Inspectie voor de volksgezondheid dateert uit de tijd dat men soms nog moest vrezen voor epidemieën en om oog te hebben voor de arbeidsomstandigheden van het personeel. Deze aspecten vallen tegenwoordig onder bijzondere wetgeving en andere inspecties, zoals de Arbeidsinspectie, waardoor de betrokkenheid van de Inspectie Milieuhygiëne haar relevantie heeft verloren en daarom ook uit de Wlb is geschrapt.

2.3.1.5.2. Belangen van het personeel dat de opgraving verricht

Opgravingen kunnen, zeker als sprake is van nog nauwelijks of in het geheel niet verteerde stoffelijke overschotten als zeer onaangenaam worden ervaren door de betrokken medewerkers en psychisch zeer belastend zijn. Op pagina 32 van de Inspectierichtlijn staat dat advisering over de vergunningverlening thans een taak is van de Inspectie Milieuhygiëne (van het ministerie van VROM), maar dat het meer in de rede ligt dit over te laten aan de Arbeidsinspectie. De Arbo-wet biedt hiervoor voldoende basis. Met ingang van 2010 is er volgens de gewijzigde Wlb geen advisering meer vanuit de Inspectie Milieuhygiëne. Voor alle duidelijkheid: de regelgeving moet vanzelfsprekend worden nageleefd. De beheerder is aansprakelijk voor een verantwoorde wijze van werken.

- De Inspectierichtlijn is enerzijds doorspekt met waarschuwende passages over potentieel infectiegevaar, over giftige en niet-giftige (tussen)verbindingen en infectieuze stoffen en over nieuwe infectieziekten zoals BSE, terwijl anderzijds wordt gesteld dat er over chemische, bacteriologisch en toxische gevaren voor de volksgezondheid weinig bekend is en nader onderzoek moet worden verricht over de mogelijke gevaren. In dit verband is het frappant dat de Inspectie Milieuhygiëne waarschuwt voor BSE, terwijl de Inspectie voor de Gezondheidszorg in 1999 schriftelijk aan de LOB heeft laten weten dat bij het begraven en cremieren van patiënten die aan deze ziekte zijn overleden geen bijzondere voorzorgsmaatregelen nodig zijn.

De conclusie van de LOB is dan ook dat eventueel besmettingsgevaar ondergeschikt kan worden beschouwd ten opzichte van alle andere afwegingen die een burgemeester moet maken om een vergunning te verlenen. Onverlet blijft dat in het kader van de Arbo-wet het personeel dient te beschikken over goede beschermende veiligheidskleding en zeker in geval van onvolledig verteerde resten over middelen om de luchtwegen te beschermen.

Wanneer men eigen personeel niet met de taak van een opgraving wil belasten, kan een gespecialiseerd bedrijf worden ingehuurd.

2.3.1.5.3. Belangen van de aanvrager

Onder punt 2.3.1.1. werd reeds aangegeven dat een opgraving veelal het gevolg is van een verkeerde grafkeuze of emigratie van familieleden. Bij alle overwegingen die leiden tot een positieve of negatieve beslissing zullen de psychosociale gronden een zwaarwegend argument dienen te zijn.

2.3.1.5.4. Belangen van nabestaanden van andere overledenen

Een algemeen graf wordt in de regel gedeeld door meerdere overledenen. Wanneer een of meer kisten van andere overledenen zijn bijgezet boven de kist waarvoor opgraving is gevraagd, hebben de nabestaanden van de andere overledenen formeel geen zeggenschap. Hun toestemming voor het tijdelijk

uittomen van de kist(en) is niet vereist. Het is bij begraafplaatsen evenwel bekend dat nabestaanden van andere overledenen soms zeer grote emotionele bezwaren kunnen hebben tegen een tijdelijke uittening van de kist van hun overledene. De burgemeester hoeft deze nabestaanden niet op te roepen en te horen, maar mag er wel van uitgaan dat zij bezwaren hebben en dat uitgangspunt in zijn overwegingen betrekken. Soms zoekt de aanvrager van een opgraving zelf contact met nabestaanden van andere overledenen en geven zij te kennen geen overwegende bezwaren te hebben.

In de jurisprudentie is de aanwezigheid van andere kisten boven in het graf niet altijd een reden om het verlot te weigeren, maar dit gegeven noopt zeker tot een grotere terughoudendheid.

Nader overleg met de aanvrager leidt soms tot de conclusie dat het beter is om de aanvraag in te trekken en over 10 jaar, na het verstrijken van de termijn van grafrust, opnieuw in te dienen. Of beter nog, bij de ruiming van het betreffende grafvak. De belangen van derden spelen dan geen rol meer.

2.3.1.5.5. Belang van de grafrust

In het algemeen is het gewenst terughoudendheid te betrachten bij het honoreren van verzoeken om opgraving. Arbeidsomstandigheden en piëteit voor de grafrust spelen daarbij een cruciale rol.

De wet noemt het criterium grafrust niet. Het is een criterium dat wel altijd in de jurisprudentie een rol heeft gespeeld. Het afgelopen decennium is als beleid gehanteerd dat opgraving kan worden toegestaan als een aanvraag om vergunning bij de burgemeester is ingediend of binnen 2 maanden na de begrafenis of minstens 10 jaar erna. De eerste maanden na een begrafenis is een kist gewoonlijk nog intact en kan de kist, zonder de overledene te hoeven beroeren, uit een graf worden genomen. Dit aspect is ook van belang als om een opgraving wordt verzocht uit een algemeen graf en er dan tevens een of meer andere kisten tijdelijk uit het graf zullen moeten worden verwijderd.

- Echter vanwege vele alternatieve lijkohulsels (karton, riet, lijkwade, etc.) die tegenwoordig worden gebruikt, behoort het onberoerd laten van de overledene in het omhulsel, zelfs binnen twee maanden, regelmatig tot de onmogelijkheden. Gezien deze ontwikkeling is het aan te raden om de wettelijke grafrusttermijn van 10 jaar te handhaven.

32 Een opgraving kan feitelijk ook geschieden binnen de grafrusttermijn van 10 jaar, maar dan niet zonder de grafrust van de overledene te storen. Het is technisch uitvoerbaar, maar feitelijk zeer belastend voor het uitvoerende personeel. Na 10 jaar zijn de kisten meestal vergaan en zijn de stoffelijke resten geskletterd. In de tussenliggende periode kan een kist en stoffelijk overschot in het algemeen niet worden opgegraven, zonder het stoffelijk overschot te beroeren.

Het belang van de grafrust is niet per definitie een reden om opgraving te weigeren. Er kunnen goede redenen zijn om ook na bijvoorbeeld 1 of 2 jaar een opgraving toe te staan. Men kan denken aan het geval dat iemand het slachtoffer is geweest van een ernstig misdrijf en dat pas na enkele jaren diens identiteit kan worden vastgesteld en diens familie kon worden opgespoord. In het laatste geval is de wens van de familie om de overledene naar de eigen woonplaats of het eigen land over te brengen een legitieme reden om opgraving toe te staan.

Opgraven en herbegraven zijn in de regel altijd mogelijk als de gehele grafakker na verloop van tijd - bijvoorbeeld 10 of 15 jaar na de laatste begraafing - wordt geruimd. De vergunning van de burgemeester heeft dan het karakter van een formaliteit. Zij is echter wel altijd vereist als de overledene individueel wordt herbegraven.

Het verzoek om een opgraving is volgens de Wet op de lijkbezorging niet alleen voorbehouden aan de rechthebbende c.q. belanghebbende. Dit kan ook worden gedaan door een persoon met (schriftelijke) goedkeuring van rechthebbende c.q. belanghebbende. Een verzoek om een opgraving kan, mits een vergunning van de burgemeester aanwezig is, door de begraafplaats niet worden geweigerd.

Wettelijk gezien is het zelfs zo dat iedere persoon na het verlopen van de grafrechten c.q. de grafrusttermijn een verzoek kan indienen voor opgraving van een overledene. Zowel als sprake was van een particulier graf, als van een algemeen graf.

- Op morele gronden kan het bestuur van de begraafplaats overwegen om via verordening/reglement te verlangen dat 'een buitenstaander', voordat een verzoek voor opgraving wordt ingediend, eerst toestemming moet hebben van de 'oude' rechthebbende c.q. belanghebbende. Na deze toestemming kan dan vervolgens een verzoek tot opgraving worden ingediend bij de burgemeester. Omdat hiermee echter een extra drempel wordt opgeworpen die de wet niet vraagt (de grafrechten/grafrusttermijn is immers verstreken) zou een rechter deze bepaling naast zich kunnen leggen.

Steeds vaker komt het voor dat verzoeken worden ingediend voor een opgraving vanuit een graf, om de overledene alsnog te cremieren. Hiervoor gelden dezelfde criteria als hierboven genoemd.

Indien de aanvrager over vergunning van de burgemeester beschikt, kan de begraafplaats de opgraving niet weigeren. Indien de begraafplaats de werkzaamheden niet aan eigen personeel wil opdragen, kan een hiervoor gespecialiseerd bedrijf worden ingehuurd.

2.3.1.6. Verlof tot opgraving; wanneer niet?

Een verantwoordelijk burgemeester zal hoogstwaarschijnlijk negatief beslissen voor een verlof tot opgraving:

- binnen de termijn van 10 jaar
- indien bij een algemeen graf de resten van andere overledenen beroerd moeten worden
- indien de motieven van de aanvrager van onvoldoende gewicht zijn
- als de rechthebbende van een particulier graf zelf geen toestemming geeft.

Indien de burgemeester geen vergunning voor opgraving verleent omdat de redenen voor de opgraving hem van onvoldoende gewicht lijken, kan de indiener tegen dit besluit bezwaar maken op grond van de Algemene wet bestuursrecht. De burgemeester moet zijn besluit dan heroverwegen. Indien het besluit wederom voor de aanvrager negatief uitvalt, kan deze zich tot de bestuursrechter wenden.

2.3.2. Zelf doen of uitbesteden

Wordt een opgraving uitgevoerd door eigen personeel of wordt dit werk uitbested? Waarschijnlijk is er al sprake van een historie op dit gebied en zijn er de nodige ervaringen. Toch is het verstandig om opnieuw te overwegen door wie dit werk vanaf nu gedaan wordt. Uitgangspunt hierbij is natuurlijk dat dit respectvol wordt uitgevoerd. Kan de beheerder ervoor instaan dat alle werkzaamheden worden uitgevoerd conform de richtlijnen uit deze handleiding? Kan het personeel dit werk aan: zijn zij hiervoor voldoende opgeleid en kunnen zij dit emotioneel verwerken? Zijn alle juiste materialen c.q. vervoersmiddelen aanwezig? Mochten deze overwegingen ontkennend worden beantwoord of mocht er twijfel zijn, dan is het aan te raden om dit werk uit te besteden aan een gespecialiseerd bedrijf dat is aangesloten bij de BVOB (adressen achterin deze handleiding of op www.bvob.eu).

Er kunnen een of meerdere aannemers benaderd worden voor een prijsopgave. Belangrijk is dat duidelijk wordt afgesproken en op schrift gesteld wat er wordt verlangd en van wie. De BVOB heeft daarvoor standaard protocollen die hiervoor als onderlegger kunnen worden gebruikt. Onafhankelijk advies kan worden ingewonnen bij de LOB. Haar consultants kunnen hierbij geraadpleegd worden.

2.4. Procedures en techniek opgraven, samenvoegen, herbegraven

2.4.1. Afscherming

Rond de plaats van een opgraving dient voor de start van de werkzaamheden een scherm geplaatst te worden. Dit kan bestaan uit een bouwhek met een hoogte van minimaal 2.00 m. dat is bekleed met een ondoorzichtige folie of doek. Binnen dit scherm is voldoende ruimte voor het zo nodig overplaatsen van het stoffelijk overschot in een nieuwe kist en het vervoermiddel. Het stoffelijk overschot c.q. de kist wordt visueel afgesloten vervoerd naar de plaats van bestemming. Van belang is dat publiek op geen enkele wijze visueel wordt geconfronteerd met de opgraving. Een medewerker houdt de omgeving in de gaten, staat belangstellende bezoekers te woord en verzocht hen vervolgens weg te gaan. Het verdient evenwel de voorkeur dat de opgravingwerkzaamheden worden verricht op tijden dat de begraafplaats voor publiek is gesloten zodat een scherm achterwege kan blijven (mits het te ruimen deel niet zichtbaar is vanaf een locatie buiten de begraafplaats).

Sommige begraafplaatsen hebben in hun beheersverordening of reglement ook een bepaling opgenomen dat (een deel van) de begraafplaats in verband met deze werkzaamheden gesloten kan worden.

Om problemen en misverstanden te voorkomen is het zinvol om op te nemen dat bij een opgraving altijd gebruik wordt gemaakt van een nieuwe kist, die óf door de begraafplaats óf door de opdrachtgever/uitvaartondernemer tijdig ter beschikking wordt gesteld. De kans dat de oorspronkelijke kist nog in een goede conditie is voor een herbegraving, is vrijwel nihil.

Ook kan opgenomen worden in verordening/reglement, dat er bij een opgraving geen publiek, nabestaanden, etc. aanwezig mogen zijn. Uitsluitend het uitvoerend personeel en de toezichthouder zijn hierbij aanwezig. Het heeft geen meerwaarde voor een andere betrokkene om hierbij te zijn. Het beeld van een verteerd stoffelijk overschot kan een schok teweegbrengen. Eventueel kan een uitzondering worden gemaakt indien nabestaanden volgens hun cultuur of geloofsovertuiging aanwezig willen zijn bij een opgraving. Ook in zo'n uitzonderlijke situatie is het zinvol af te spreken dat de nabestaande pas ter plaatse aanwezig is, nadat het stoffelijk overschot volledig is vrij gegraven. Er dient iemand aanwezig te zijn die zo nodig de nabestaanden professioneel kan opvangen; het ruimend personeel is hier niet voor opgeleid. Bij het feitelijke vervoer vanaf de begraafplaats en bij de herbegraving of crematie is het natuurlijk geen probleem dat daar nabestaanden bij aanwezig zijn.

2.4.2. Uitvoeringsduur en werkwijze

Het is wenselijk de werkzaamheden zoveel mogelijk zonder onderbreking uit te voeren binnen een etmaal. Het kan praktisch zijn de dag vóór de opgraving een eventueel monument te verwijderen. De volgende ochtend kan het graf tot even boven de kist machinaal of handmatig worden ontgraven. Vervolgens dient handmatig de kist c.q. het stoffelijk overschot te worden vrij gegraven. Het stoffelijk overschot wordt zo nodig overgebracht in een nieuwe kist. Restanten van de opgegraven kist worden in de nieuwe kist gebracht, evenals kledingresten en andere bij het stoffelijk overschot behorende zaken. Wanneer kledingstukken worden aangetroffen die de oorzaak zijn van een vertraging van het verteringsproces van één of meerdere delen van het lichaam, dan dient de ondoordringbaarheid voor lucht te worden opgeheven, door deze voorzichtig open te werken of - zo mogelijk en bij voorkeur - te verwijderen. Hetzelfde geldt voor eventueel aanwezige lijkhoezen. Van belang is dat alle materiaal behorend bij het stoffelijk overschot wordt overgebracht. Als het stoffelijk overschot vervolgens wordt gecremeerd, dan dient ermee rekening te worden gehouden, dat zo min mogelijk zandig materiaal overgezet wordt in de nieuwe kist.

2.4.3. Veiligheid en Arbo-regelgeving

Het met de opgraving belaste personeel dient de beschikking te hebben over deugdelijke op de aard van de werkzaamheden aangepaste veiligheidskleding, zoals handschoenen, wegwerpoveralls, laarzen en een beschermkapje voor de luchtwegen. Zie hiervoor ook de handleiding 'Veilig en Gezond werken op begraafplaatsen, Arbo-richtlijnen in de praktijk' uitgebracht door de LOB.

Het mag duidelijk zijn dat ook de nodige veiligheid in acht moet worden genomen. De maatregelen zijn vergelijkbaar met die bij het delven van een graf ingeval van een bijzetting, zoals het plaatsen van een grafbekisting en het stutten van de naastliggende grafmonumenten.

2.4.4. Transport en tijdstip van herbegraving

Voor het transport van een opgegraven stoffelijk overschot, zeker als dat nog niet volledig is verteerd, naar bijvoorbeeld een andere begraafplaats of naar het buitenland, kan het beste een beroep worden gedaan op een rouwtransportbedrijf.

De herbegraving dient bij voorkeur op de dag van de opgraving plaats te vinden. Bij volledig geskeletteerde resten zou die noodzaak minder aanwezig kunnen zijn, maar dit is volgens de Inspectierichtlijn lijkbezorging 1999 wel zinvol. Omdat de Inspectierichtlijn zogenaamde pseudowetgeving is, is er geen sprake van een wettelijke verplichting. Wel kan de beheerder aangesproken worden op verantwoord handelen.

Het stoffelijk overschot c.q. de kist dient op een daarvoor geschikte afsluitbare plaats tijdelijk te worden geplaatst. Indien sprake is van een transport naar een andere begraafplaats of crematorium dient de beheerder van de begraafplaats contact op te nemen met de beheerder van de andere begraafplaats of het crematorium inzake datum en tijdstip van het transport opdat de herbegraving dan wel crematie tijdig kan worden ingepland. Het regelen van het transport is in principe een zaak van degene die de opdracht voor een herbegraving of crematie elders geeft. De feitelijke betrokkenheid van de beheerder van de begraafplaats eindigt bij de poort of begint bij de poort van de begraafplaats. Als een extern bedrijf de opgraving verzorgt, dan regelt zij vaak ook meteen het transport.

Er bestaan geen wettelijke regels voor het vervoer van een stoffelijk overschot na de opgraving. Het is daarom raadzaam om dit op vergunningsniveau alsnog te regelen: op het Verlof tot Opgraving zelf of via een verwijzing naar reglement/verordening, waarin dit omschreven kan worden. In de 'Inspectierichtlijn lijkbezorging 1999' van het VROM staat over het vervoer in bijlage 3, punt 9 en 11 het volgende:

Herbegroving of crematie van de stoffelijke overschotten vindt plaats in een kist of ander omhulsel. Tijdens eventueel transport van stoffelijke overschotten wordt, indien er sprake is van onverteerde resten, gebruik gemaakt van een lucht- en vloeistofdichte kist. Uitsluitend ten behoeve van het transport mag deze kist van niet-afbreekbaar materiaal zijn vervaardigd. Als gebruik wordt gemaakt van een transport-

voertuig, moet deze voor dit doel geëigend zijn; de cabine dient op een deugdelijke wijze van laadruimte zijn gescheiden en de laadruimte dient goed reinigbaar te zijn.

Ongeacht of de bestemming van het stoffelijk verschoot binnen of buiten de begraafplaats van opgraving is gelegen, dient het stoffelijk overschoot op de dag van opgraving te worden vervoerd en herbegraven of gecremeerd.

Volgens de inspectierichtlijn is het niet van belang of een professionele derde of nabestaanden zelf het transport uitvoeren, maar dus wel of het juiste materieel wordt gebruikt. Om te voorkomen dat de beheerder vervoermiddelen moet keuren is het verstandig om op te nemen dat transport uitsluitend kan worden uitgevoerd door een erkend uitvaartondernemer of een lid van de BVOB.

2.4.5. Samenvoegen

Wettelijk zijn er geen regels over het samenvoegen van overledenen in één particulier graf. Het samenvoegen kan een oplossing zijn indien meerdere relaties van de rechthebbende gebruik willen maken van één particulier graf. Er valt dan te overwegen om meerdere overledenen op één diepte samen te voegen. Hierbij moeten enige belangrijke aandachtspunten worden overwogen. Allereerst het tijdstip. Wettelijk mag dit na de grafrusttermijn van 10 jaar worden uitgevoerd. De periode kan langer worden gemaakt vanwege het risico van opgraven van onverteerde resten, bijvoorbeeld 20, 30 of 40 jaar. Ook kan een maximum aantal overschotten per graf of per diepte worden vastgesteld. Ten eerste is de beschikbare ruimte niet onbeperkt, omdat wellicht de skelettering wellicht nog niet voor honderd procent heeft plaatsgevonden. Daarnaast kan men zich afvragen of in een graf van bijvoorbeeld 3-diep uiteindelijk meer dan 5 overleden gewenst zijn. Regelmatig wordt een regel gehanteerd van uiteindelijk maximaal 2 overledenen per diepte. Op 1-diep kan alleen de laatst bijgezette overledene liggen. Deze aanvullende regels dienen opgenomen te worden in verordening of reglement.

2.4.6. Administratie

Gedurende het gehele proces van opgraving, herbegroving c.q. samenvoeging dienen de gegevens te worden verwerkt in de wettelijke registers en overige administratie. Een gedetailleerde opsomming over gegevens en registers valt buiten inhoud van deze handleiding.

Ruimen, schudden

3.1. Inleiding

Zolang er begraafplaatsen bestaan wordt er geruimd om plaats te maken voor het begraven van nieuwe overledenen. In tegenstelling tot begraven is ruimen bepaald geen dagelijkse gang van zaken op een begraafplaats. Vooral als een begraafplaats ruimte genoeg had, werd het ruimen van graven waarvan de termijn van grafuitgifte was verstreken vaak uitgesteld. Ook de sterke groei van het aantal crematies had vaak tot gevolg dat ruiming niet direct noodzakelijk was; men had immers ruimte genoeg. De laatste jaren hoort men echter steeds vaker dat men op kleine en middelgrote begraafplaatsen in de problemen komt met de ruimte. Doordat men jaren lang niet meer gewend was te ruimen, en soms ook bevreesd is voor de publieke opinie, werd dikwijls gekozen voor uitbreiding van de begraafplaats, met alle gevolgen van dien voor de exploitatie. Immers, graven waarvan de termijn van grafuitgifte is verlopen, brengen geen geld meer op. Ongeacht of er nog een monument op het graf ligt, kosten deze graven alleen maar geld omdat ze moeten worden onderhouden, terwijl een uitbreiding van een begraafplaats natuurlijk ook een aanzienlijke investering vergt. De kosten van begraven en begraven houden worden voor de gemeenschap onnodig duur. Het regelmatig ruimen is derhalve van groot belang voor een gezonde begraafplaatsexploitatie.

Een ander aspect dat hier kan worden genoemd betreft de risico's die een begraafplaats loopt met de aanwezigheid van grafmonumenten op graven waarvan de termijn is verlopen. Een grafmonument was, volgens een uitspraak van de Hoge Raad uit 2002, tot 2010 juridisch eigendom van de eigenaar van de ondergrond, in casu de beheerder van de begraafplaats. Indien een grafmonument bijvoorbeeld na omvallen schade veroorzaakt aan mens of dier, of aan een naastliggend graf, was de begraafplaats als eigenaar wettelijk aansprakelijk. Dat gold ook voor een ondeugdelijke kelder van een keldergraf. In de gewijzigde Wlb is echter per 2010 in artikel 32a (plus regeling in Reparatiewet, die waarschijnlijk per 2011 in werking treedt) opgenomen dat oude en nieuwe grafmonumenten en eventuele andere grafbedekkingen eigendom blijven van de koper van het monument (vrijwel altijd de rechthebbende), zolang er niet mag worden geruimd. Op het moment dat het graf mag worden geruimd is de beheerder wel de eigenaar - en daarmee de verantwoordelijke - van het monument!

3.2. Vragenschema

Wie voert de ruiming uit?

zelf doen

voldoende capaciteit
en kennis aanwezig?

uitbesteden

meerdere offertes en
werkomschrijving

Procedures en techniek

Incidentele ruiming

toelichting en antwoorden op belangrijke vragen

omschrijving

- hoe om te gaan met het monument?
- op welk moment kan er geruimd worden?
- wat zijn de regels bij het schudden van een graf?
- hoe om te gaan met de informatieverstrekking naar het publiek?
- hoe om te gaan met historische en /of bijzondere graven?

paragraaf

3.4.2.1.
3.4.2.2.
3.4.2.3.
3.4.2.4.
3.4.2.5.

Grootschalige ruiming

toelichting en antwoorden op belangrijke vragen

omschrijving

- aandachtspunten bij de aanbesteding
- aandachtspunten bij de werkwijze

paragraaf

3.4.3.
3.4.3.1.

Vervoer, verzamelgraf, -kelder, onvolledig verteerde resten

toelichting en antwoorden op belangrijke vragen

omschrijving

- welke richtlijnen zijn er voor het omhulsel en het vervoer?
- wat gebeurt er met kistrestanten en dergelijke?
- waaraan moet een verzamelgraf voldoen?
- waaraan moet een verzamelkelder voldoen?
- hoe om te gaan met onvolledig verteerde resten?

paragraaf

3.4.4.1.
3.4.4.2.
3.4.5.
3.4.6.
3.4.7.

3.3. Voorbereiding

3.3.1. Informatie en administratie

3.3.1.1. Wie beslist wanneer er geruimd wordt

Graven mogen eerst worden geruimd nadat de wettelijke grafrusttermijn van 10 jaar is verstreken. Dat wil niet zeggen dat na 10 jaar ieder graf zonder meer mag worden geruimd.

Enkele voorbeelden:

- Wanneer een algemeen graf is uitgeven voor langer dan 10 jaar, bijvoorbeeld 15 jaar, dan zal die termijn in acht moeten worden genomen. Toestemming voor ruiming van de rechthebbende van een algemeen graf of van andere nabestaanden is niet aan de orde. Immers een algemeen graf kent geen rechthebbende zoals bij een eigen graf met een uitsluitend recht. Echter de belanghebbende van een algemeen graf moet wel tijdig worden geïnformeerd over de voorgenomen ruiming.
- Een particulier graf is vol en wordt op verzoek van de rechthebbende geruimd om opnieuw te gebruiken voor een volgende overledene. Wanneer de laatste bijzetting langer dan 10 jaar geleden heeft plaats gehad kan zonder bezwaar worden geruimd. Als in het geruimde graf de oorspronkelijke rechthebbende moet worden begraven, dienen gelijktijdig met het verzoek voor ruiming de rechten te worden overgeschreven.
- Een particulier graf destijds uitgegeven voor een termijn van 20 jaar wordt door de rechthebbende niet verlengd. Het graf kan dan zonder toestemming van de rechthebbende worden geruimd, tenzij de laatste bijzetting korter dan tien jaar geleden heeft plaats gevonden. Sommige begraafplaatsen vragen van een rechthebbende toestemming voor het ruimen van het graf na afloop van de graftermijn. Dit is overbodig. Men is verplicht om voor afloop van de termijn van grafuitgifte verlenging van een particulier graf aan te bieden en het is raadzaam om daarbij mede te delen dat het niet-verlengen ruiming impliceert. Nadrukkelijke toestemming voor ruiming vragen is evenwel overbodig en suggereert ten onrechte zeggenschap van nabestaanden over ruiming.

Op grond van de wet (artikel 31, lid 2) beslist de houder van de begraafplaats of een graf geruimd wordt. Nabestaanden of rechthebbenden kunnen zelf geen ruiming van een graf eisen. Er zijn echter uitzonderingen. Een rechthebbende op een graf heeft soms het recht om het ruimen of schudden van een graf te verlangen; dat recht heeft hij alleen als de beheersverordening of reglement hem dat recht toekent. En het kan natuurlijk alleen zolang er op het graf nog rechten rusten; niet na afloop van het grafrecht.

In andere gevallen is het de eigen vrije beslissing van de houder van de begraafplaats om, mede gelet op de beschikbare ruimte op de begraafplaats,

wel of niet ruimen/schudden van het graf op verzoek toe te staan en uit te voeren.

Het komt soms nog wel voor dat begraafplaatsen geen reglement hebben. Deze begraafplaatsen kunnen een verzoek om ruiming niet weigeren, omdat niet is vastgelegd met hoeveel stoffelijke overschotten een graf als 'vol' moet worden beschouwd. Er is geen reglement dat de rechten van de rechthebbende inperkt.

Soms eist een rechthebbende ruiming van een graf, om te voorkomen dat een andere nabestaande het grafrecht voortzet. Het klassieke voorbeeld is dat van een echtpaar met een slecht huwelijk, waarbij de langstlevende echtgenoot niet wenst dat een van de kinderen na afloop van de termijn van uitgifte van het graf verlengt of overneemt. Ook in zulke gevallen bestaat geen recht op ruiming van het graf. Indien een andere nabestaande het graf wil handhaven, kan het graf in dezelfde staat - met monument - formeel als een heel nieuw graf aan die persoon worden uitgegeven. (Verlenging is juridisch niet mogelijk, omdat de voormalige rechthebbende niet meewerkt aan overdracht). Uitgifte kan zelfs niet geweigerd worden, zo is door een gemeente beslist in een bezwaarschriftenprocedure op grond van de Algemene Wet Bestuursrecht. Te verwachten is ook dat in een eventuele rechtszaak overeenkomstig wordt beschikt, gelet op de overeenkomsten met jurisprudentie over het bewaren versus ruimen of verstrooien van de inhoud van een asbus. Voor alle duidelijkheid (zie ook aanbeveling bij 2.3.1.5.5.): om morele redenen kan het bestuur van een begraafplaats via het reglement hierover een afwijkende regel opnemen.

3.3.1.2. Publicatie van ruiming

Bij particuliere graven is publicatie van een voorgenomen ruiming overbodig. Immers het ruimen/schudden geschiedt op verzoek van de rechthebbende, of op last van de houder van de begraafplaats wanneer de rechten van een particulier graf door de rechthebbende niet zijn verlengd.

Bij het ruimen van algemene graven is er per 2010 een publicatieplicht. De beheerder van de begraafplaats wordt verplicht tenminste 6 maanden en ten hoogste 12 maanden voor de termijn van de voorgenomen ruiming, dat schriftelijk aan belanghebbenden, wiens adres hem bekend is, kenbaar te maken. Het aanschrijven kan problemen opleveren, tenzij in de administratie de namen en de adressen zijn verwerkt van de nabestaanden die destijds de begrafenis hebben geregeld. Sommige begraafplaatsen kennen wel een met een rechthebbende vergelijkbare persoon, de belanghebbende van een ruimte in een algemeen graf. Overigens is het sterk aan te bevelen bij algemene graven altijd deze opdrachtgever van de begrafenis te administreren, gezien de per 2010 geldende wetgeving over publicatie.

- Wettelijk bestaat de publicatieplicht niet bij het bekendmaken van een ruiming maar bij de afloop van de termijn van uitgifte. Als de termijn van uitgifte bijvoorbeeld 10 jaar is, maar er wordt pas na 15 jaar geruimd, kan wettelijk gezien niet dan pas de belanghebbende worden benaderd. Dat moet dus al bij de afloop van de termijn (Wlb, art. 27a) en is praktisch gezien onlogisch. De koppeling aan de voorgenomen ruiming is juist een logische, omdat de belanghebbende niet het grafrecht kan verlengen, maar alleen kan verzoeken om opgraving en herbegraving. Overtreding van dit artikel is niet strafbaar gesteld.

Niet alle belanghebbenden zullen schriftelijk bereikbaar zijn om eerder genoemde redenen of vanwege verhuizing. Het is altijd bijzonder pijnlijk als nabestaanden op een begraafplaats komen en dan constateren dat het graf van een dierbare overledene - in hun beleving plotseling - is verdwenen. Ook komt het regelmatig voor dat een rouwproces nog niet geheel is voltooid en men graag voor een opgraving en een herbegraving had gekozen indien men van te voren over de ruiming was geïnformeerd. Het is daarom zeer aan te bevelen om het voornemen om graven te ruimen tijdig publiek bekend te maken.

Het verstrekken van informatie over een voorgenomen ruiming van algemene graven kan op de volgende manieren:

- Het plaatsen van een bordje bij de graven een jaar voor de ruiming met een tekst als bijvoorbeeld: 'Deze graven worden na dd/mm/jjjj geruimd'.
- Een redactioneel artikeltje of advertentie in een plaatselijke krant, huis aan huisblad, parochie- of kerkenblad. In zo'n artikel of advertentie kan dan worden vermeld dat de graven gelegen op veld X, rij Y die zijn uitgegeven in bijvoorbeeld de periode van 01/01/1995 tot 01/01/2000, per dd/mm/jjjj zullen worden geruimd.
- aankondigingen hangen op het publicatiebord van de begraafplaats.

Ongeacht hoe de informatie over een voorgenomen ruiming van algemene graven gaat, is het gewenst in de publicatie tevens een passage op te nemen over de te verwijderen grafbedekking en over de periode dat de grafbedekking ter beschikking blijft van degene aan wie destijds de vergunning voor de plaatsing van het monument werd verleend.

3.3.1.3. Melding van ruiming aan overheidsinstanties

Van het voornemen om graven te ruimen moest de beheerder van de begraafplaats tot en met 2009 conform de toen nog geldende Wlb tenminste twee maanden tevoren kennis geven aan de regionale Inspectie Milieuhygiene. Deze meldingsplicht is bij de inwerkingtreding van de nieuwe Wlb per 2010 komen te vervallen.

In de praktijk kwam het zelden voor dat de Inspectiedienst reageerde op een

dergelijke melding. De overheid verwacht dat brancheorganisaties op dit gebied een zelfregulerende werking hanteren. Een eigen verantwoording derhalve voor beheerders en betrokken brancheorganisaties. Reden te meer om deze Handleiding Ruimen en Opgraven te respecteren. Daarnaast kan het zinvol zijn om advies in te winnen bij de LOB, de BVOB of de adviesbureaus die zich met deze materie bezighouden. Maar dit kan natuurlijk ook alsnog bij het meldpunt van de VROM-inspectie. Zie ook 5.1. nuttige adressen.

3.3.2. Zelf doen of uitbesteden

Wordt een ruiming uitgevoerd door eigen personeel of wordt dit werk uitbesteed? Waarschijnlijk is er al sprake van een historie op dit gebied en zijn er de nodige ervaringen. Evenals bij een kleinschalige opgraving is het zeker bij een grootschaliger ruiming verstandig om te overwegen door wie dit werk vanaf nu gedaan wordt. Uitgangspunt hierbij is natuurlijk dat dit respectvol wordt uitgevoerd. Kan de beheerder ervoor instaan dat alle werkzaamheden worden uitgevoerd conform de richtlijnen uit deze handleiding? Kan het personeel dit werk aan: zijn zij hiervoor voldoende opgeleid en kunnen zij dit emotioneel verwerken? Zijn alle juiste materialen c.q. vervoersmiddelen aanwezig? Mochten deze overwegingen ontkennend worden beantwoord of mocht er twijfel zijn, dan is het aan te raden om dit werk uit te besteden aan een erkend bedrijf dat is aangesloten bij de BVOB (adressen achterin deze handleiding of op www.bvob.eu).

3.4. Procedures en techniek ruimen, schudden

3.4.1. Inleiding

Bij ruiming kan onderscheid worden gemaakt tussen incidentele ruiming en grootschalige ruiming. Incidentele ruiming vindt meestal plaats bij particuliere graven, nadat de rechthebbende heeft aangegeven de grafrechten niet te willen verlengen. Grootschalige ruiming worden meestal uitgevoerd bij grafvakken met algemene graven. Dit kan worden uitgevoerd onder voorwaarden, nadat de vastgelegde grafrusttermijn in verordening/regelment (wettelijk minimaal 10 jaar) voor alle graven in het vak zijn verlopen.

Bij ruiming van enkele particuliere graven is slechts een eenvoudiger plan van aanpak nodig. De maatregelen die nodig zijn, zijn te vergelijken met die bij opgraving (zie paragraaf 2.4.).

Bij grootschalige ruiming komt aanzienlijk meer kijken. Naast het benaderen van adviesbureaus en meerdere gespecialiseerde aannemers kan daarbij gedacht worden aan het vroegtijdig verwijderen van grafmonumenten, het plaatsen van een advertentie, een proefruiming e.d.. Grootschalige

ruimingen zullen vaak niet in eigen beheer worden uitgevoerd doch worden uitbesteed. In die situaties zal een werkschrijving of bestek en een offerte onderdeel zijn van het voorbereidingstraject. Bij het opstellen van een werkschrijving of bestek dient vanzelfsprekend rekening te worden gehouden met een respectvolle werkwijze zoals omschreven in deze handleiding.

3.4.2. Incidentele ruimingen

Incidentele ruimingen vinden meestal plaats bij particuliere graven. Ruiming vindt plaats door de houder van de begraafplaats nadat de rechthebbende geen belangstelling heeft getoond het grafrecht te verlengen. Ruimingen worden veelal uitgevoerd in twee fasen: het verwijderen van het monument en de daadwerkelijke ruiming.

3.4.2.1. Verwijdering monument

In veel verordeningen/reglementen van begraafplaatsen is opgenomen hoe na het verstrijken van de uitgiftetermijn gehandeld moet worden met grafmonumenten. De Wet op de lijkbezorging legt op dit punt geen verplichtingen op, zodat men vrij is al dan niet een eigen regeling in een verordening / reglement op te nemen. Als die eigen regels er zijn, moeten ze uiteraard ook in acht worden genomen.

Het eigendom van het grafmonument ligt gedurende de termijn van uitgifte bij de rechthebbende. Per 1 januari 2010 geldt dit vooralsnog voor monumenten die na 2010 zijn geplaatst. De Reparatiewet die naar verwachting van kracht zal worden in 2011 beoogt dit te laten gelden voor alle grafmonumenten. Als er geruimd zou kunnen worden, komt vanaf dat moment het eigendom weer terug bij de beheerder. Het is daarom raadzaam om na het verstrijken van de grafrusttermijn en na het afhandelen van de verplichtingen op korte termijn de grafmonumenten te verwijderen. Dit heeft meerdere voordelen. Er wordt geen prijs gesteld op handhaving. Het is dan duidelijk naar nabestaanden dat het graf als zodanig niet meer herkenbaar is. Er hoeven geen kosten meer te worden gemaakt voor eventueel onderhoud. Er komen per slot van rekening ook geen inkomsten binnen. De beheerder is na verwijdering niet meer verantwoordelijk voor de toestand van het monument. Risico's van omvallen en van schades worden vermeden als de monumenten zijn verwijderd.

Hoe werkt een en ander in de praktijk?

Bij algemene graven zullen over het algemeen jaarlijks enkele tientallen grafmonumenten kunnen worden verwijderd, terwijl die graven pas later, als de termijn van uitgifte van de overige graven van een gehele rij of grafveld is verstreken, zullen worden geruimd. Het is raadzaam dat inderdaad jaarlijks te doen en de graven voorlopig in te zaaien met gras of een wilde plantenmengsel, in afwachting van een toekomstige ruiming. Op deze wijze houdt de begraafplaats een ordelijk aanzien en blijven de onderhoudskosten beperkt.

In veel reglementen/verordeningen staat dat een grafbedekking na verwijdering gedurende een bepaalde periode ter beschikking blijft van degene aan wie destijds de vergunning voor het plaatsen van het grafmonument was verleend. Een dergelijke handelwijze is weinig praktisch en kan daardoor leiden tot fouten en misverstanden. Men moet eerst de grafbedekkingen van het graf verwijderen, vervolgens ergens in een hoekje van de begraafplaats opslaan om ze daarna weer op te nemen, te vernietigen en tot slot af te voeren. Beter is om in de reglementen/verordeningen op te nemen dat grafbedekkingen 13 weken na het verstrijken van de uitgiftetermijn ter beschikking blijven en dus niet te spreken over 'na verwijdering'. Hierbij is aansluiting gezocht bij het Burgerlijk Wetboek deel 5 art. 8 en de Algemene Wet van Bestuursrecht artikel 5 lid 30.

Bij het verwijderen van grafbedekkingen van particuliere graven ligt de situatie iets anders. Uitzonderingen daar gelaten, vindt verwijdering van een grafmonument voornamelijk plaats als de rechten zijn vervallen omdat de rechthebbende het recht niet heeft willen verlengen.

Daar is altijd correspondentie tussen de houder van de begraafplaats en de rechthebbende aan voorafgegaan. Het is daarom aan te raden om in de brief, waarin de houder van de begraafplaats de rechthebbende er op wijst dat het recht verstrijkt en verlengd kan worden een passage op te nemen dat bij niet verlengen het grafmonument zal worden verwijderd en het graf zal worden geruimd. Evenals bij algemene graven is het ook hier, voor wat betreft het ter beschikking blijven van het monument, gewenst te spreken over 'een korte termijn voor of na het verstrijken van de uitgiftetermijn' in plaats van over 'een termijn na verwijdering'.

Er zijn overigens niet veel rechthebbenden of andere nabestaanden die van deze mogelijkheid gebruik maken. Het is daarom de vraag of dergelijke bepalingen in beheersverordeningen of -reglementen wel zinvol zijn. Men kan ze ook schrappen, zodat men als begraafplaats geen enkele verplichting heeft om een grafmonument ter beschikking te houden. Feitelijk is er dan geen bezwaar tegen om, indien een familie de beschikking over een monument wenst, deze toch aan de familie af te staan zolang deze nog aanwezig is.

3.4.2.2. Het moment van incidenteel ruimen van een graf

Een graf kan worden geruimd direct nadat het monument is verwijderd. Ruiming kan ook plaatsvinden op het moment dat de graflocatie is overgegaan naar een nieuwe rechthebbende en de eerste bijzetting plaatsvindt. Deze laatstgenoemde werkwijze heeft als voordeel dat men bij het ruimen gelijktijdig het nieuwe graf delft. De grond hoeft dus maar eenmaal op de schop te worden genomen. De grafrusttermijn van de stoffelijke overschotten in dit graf wordt bovendien maximaal verlengd: tot het moment dat er opnieuw ruimte nodig is voor een overledene van een nieuwe rechthebbende.

Afhankelijk van de inrichting van de begraafplaats (liggen de graven in het gazon, in de zwarte grond, tussen beplanting) kan het dus voorkomen dat een graflocatie, na het verwijderen van het monument, niet meer herkenbaar is als graflocatie. Bezoekers van de begraafplaats kunnen, zonder daar erg in te hebben, over vervallen graven lopen, waarin echter nog wel één of meerdere stoffelijke overschotten zijn begraven.

3.4.2.3. Incidenteel ruimen, schudden

De Wet op de lijkbezorging schrijft voor dat de stoffelijke resten op een begraafplaats ter aarde moeten worden besteld. Dit kan op twee manieren gebeuren: door het verzamelen van de resten en deze opnieuw te bergen onder hetzelfde graf; op een dieper niveau dan de diepte die is afgesproken bij de nieuwe uitgifte. Een graf kan worden uitgegeven voor één, twee of drie diep. Dit wordt door de beheerder bepaald en vastgelegd in verordening/reglement van de begraafplaats. Het graf wordt uitgegraven, handmatig of

machinaal tot de diepte van de bovenste kist of lijkomhulsel. De stoffelijke resten worden vervolgens handmatig verzameld. Onder het graf wordt aan het hoofdeinde of het voeteneinde een kuil gegraven, groot genoeg voor het bergen van de verzamelde stoffelijke resten. Deze resten worden afgedekt met grond of zand uit het graf met een dikte van minimaal 30 centimeter. De bodem van het graf wordt vervolgens vlak gewerkt (eventueel voorzien van twee kleine dammetjes, zodat na het dalen van de kist de touwen of de kettingen van de graflift eenvoudig zijn te verwijderen). Deze werkwijze wordt schudden genoemd en is in Nederland de meest toegepaste vorm van ruimen.

Indien het verteringsproces van de stoffelijke resten niet volledig is afgerond en er dus nog sprake is van niet of onvolledig verteerde resten, dan kan er niet worden geschud! Volgens de Inspectierichtlijn lijkbezorging, Bijlage 3 (1999), moeten niet- of onvolledig verteerde resten opnieuw ter aarde worden besteld. Informatie over vervoer en het opnieuw ter aarde bestellen van deze resten: hoofdstuk 3.4.4. en 3.4.7.

Ook is het mogelijk dat volledig geskeletteerde resten worden overgebracht naar een verzamelgraf of verzamelkelder. Informatie over het ter aarde bestellen van deze resten: hoofdstuk 3.4.5. en 3.4.6.

Volledigheidshalve dient hier gemeld te worden dat het ruimen of schudden van een graf ook kan gebeuren op verzoek van de rechthebbende. Er is dan sprake van een voortzetting van de termijn van uitgifte met als doel om opnieuw ruimte te creëren in het graf voor bijzettingen.

3.4.2.4. Informatieverstrekking over ruimen, schudden

Bezoekers, nabestaanden, nieuwe rechthebbenden staan meestal niet stil bij het feit wat er gebeurt met de stoffelijke resten nadat de grafrusttermijn ten einde is. Het is de taak van de beheerder om, als dit onderwerp aan de orde mocht komen, hierover duidelijk en transparant te zijn naar betrokken en op het juiste moment. Echter het aan de grote klok hangen van deze informatie is niet nodig en kan ook als schokkend worden ervaren.

Naar het publiek toe (rondleidingen, receptie) kan informatie worden verstrekt als hier serieus om wordt gevraagd. Nabestaanden die een graf uitzoeken voor een overledene zitten op dat moment vaak niet te wachten op deze informatie. De medewerker die de grafuitgifte regelt, kan melden dat, indien men hier prijs op stelt, uitgelegd kan worden wat er met de overledene gebeurt na de grafrusttermijn. Beter nog is het meegeven van een brochure over de begraafplaats, waarin onder andere wordt ingegaan op de ruimingen. Deze brochure wordt gelezen op het moment dat dit gelegen komt. Eerlijkheid en transparantie is, zoals bij alles, ook hier de juiste weg. Mensenkennis en inlevingsvermogen is evenzo van belang.

3.4.2.5. Instandhouding historische graven

In het verleden is het helaas te vaak voorgekomen dat graven die van bijzondere waarde zijn door medewerkers van begraafplaatsen ondoordacht werden geruimd. De graven kunnen van betekenis zijn, hetzij door de overledene die er begraven ligt, dan wel vooral door het gedenkteken. Een monument kan onder meer opvallen door zijn vormgeving, het materiaalgebruik of door symbolen van de dood. Gelukkig dringt de laatste jaren het besef door dat niet alleen oude stadscentra, monumentale gebouwen en kerken maar ook begraafplaatsen tot ons cultuurhistorisch erfgoed behoren. Soms zijn in verordeningen en reglementen artikelen te vinden die tot doel hebben ons cultuurhistorisch erfgoed in kaart te brengen en te beschermen. Het bijhouden van een lijst van graven die van historische betekenis zijn of waarvan de grafbedekking een opvallende kwaliteit heeft is aan te bevelen. Deze lijst dient eveneens verwerkt te zijn in de grafadministratie. Met behulp van de inventarisatie handleiding, uitgegeven door de vereniging Terebinth, is het vrij eenvoudig het funeraire erfgoed in kaart te brengen. Door bij iedere ruiming steeds de lijst te raadplegen kan worden voorkomen dat waardevol materiaal verloren gaat.

Het niet ondoordacht verwijderen van cultureel of historisch interessante graven en grafmonumenten is een eerste - belangrijke - stap, maar de instandhouding er van is een tweede. Een begraafplaatshouder kan besluiten om enkele bijzondere graven op zijn begraafplaats vooralsnog niet te ruimen. Daar hoeven niet direct ruimtelijke en financiële consequenties aan verbonden te zijn. Maar op langere termijn zijn die consequenties er wel, als de ruimte op een begraafplaats schaars wordt en als een oud monument dreigt te bezwijken. Wie vergoedt het gebruik van die ruimte en wie bekostigt de restauratie en het onderhoud van een grafmonument wanneer op een graf geen rechten (en plichten) meer rusten?

- De LOB stelt zich op het standpunt dat instandhouding van cultureel erfgoed een belangrijke en nuttige zaak is, maar dat het niet zo mag zijn dat dit uitsluitend kan geschieden op kosten van de begraafplaatshouder. Een begraafplaats heeft primair tot taak om - tegen zo laag mogelijk kosten - overledenen te begraven en asbussen bij te zetten en die overledenen en asbussen begraven c.q. bijgezet te houden. De kosten die nabestaanden betalen, behoren te zijn afgestemd op die taak. Het is oneigenlijk als een deel van die kosten feitelijk bestemd wordt voor monumentenzorg. Als een aantal graven en grafmonumenten inderdaad van bijzondere monumentale of andere betekenis voor de gemeenschap is, behoren de kosten van instandhouding ook door de gemeenschap gedragen te worden. Bijvoorbeeld door de gemeente of door het Rijk, in het kader van monumentenzorg. Ook andere oplossingen zijn denkbaar, zoals het adopteren van het graf van de oprichter en het erelid

van een vereniging door de betreffende vereniging. Of dat een monumentaal graf opnieuw voor begraving wordt uitgegeven, onder het bijzondere beding dat het oude gedenkteken in stand blijft.

Tot slot nog een opmerking over het eigendom van het grafmonument. Vanaf 2010 is in de gewijzigde Wet op de lijkbezorging geregeld dat een grafmonument juridisch eigendom is van de rechthebbende. Deze persoon is verantwoordelijk voor het monument zolang er niet geruimd mag worden. Na afloop van de termijn van uitgifte is de begraafplaats juridisch eigenaar van het monument. De beheerder is daarom vanaf dat moment vrij om een monument te verplaatsen of om het ergens op te slaan. Het bezit van het eigendomsrecht legt echter niet de plicht op de beheerder om het monument te onderhouden.

3.4.3. Grootschalige ruimingen

Grootschalige ruimingen vinden doorgaans plaats bij algemene graven, maar in sommige gevallen evenzo bij particuliere graven. Het gaat dan om hele rijen - vakken, blokken of grafakkers genoemd - met enkele tientallen tot vele honderden graven, waarbij de overledenen meestal in meerdere lagen zijn begraven.

- Bij dit hoofdstuk is de afweging binnen de driehoek respect, werkbaarheid en exploitatie in het bijzonder aan de orde. De eerste vraag is: is de voorgenomen werkwijze respectvol naar de overledenen. De pragmatische tweede vraag is: wat kan ik de medewerkers die het werk uitvoeren wel en niet aandoen, in het psychische vlak maar ook conform de Arbo-wetgeving. Tenslotte speelt hoe dan ook mee, het kostenaspect.

Grootschalige ruimingen al dan niet in combinatie met ingrijpende reconstructies lenen zich voor uitbesteding aan een gespecialiseerd bedrijf, dat is aangesloten bij de BVOB (adressen achterin deze handleiding of op www.bvob.eu).

Afhankelijk van de grootte van het werk is het raadzaam om vooraf een bestek of in ieder geval een duidelijke werkomschrijving op te stellen of op te laten stellen door een op dit gebied gespecialiseerd technisch adviesbureau. Via zo'n bureau is de kans aanzienlijk groter dat het werk niet meer kost dan nodig is en daarnaast is de kwaliteit beter gewaarborgd. Gemeenten stellen zelfs verplicht om werken boven een bepaalde aanneemsom aan te besteden. Afhankelijk van de hoogte van de geschatte aanneemsom kan dit een openbare aanbesteding inhouden of een onderhandse aanbesteding met voorselectie. Bij een openbare aanbesteding is het sterk aan te raden duidelijk te omschrijven aan welke criteria de inschrijver moet voldoen en zich moet houden aan de richtlijnen conform deze handleiding. Ruimen

van graven is geen werk dat iedere aannemer kan of zou mogen doen. Bij een onderhandse aanbesteding kan de beheerder natuurlijk zelf de keuze maken van aannemers die inschrijven, rekening houdend met hun ervaring en referenties.

- Indien bij een grootschalige ruiming op verzoek van nabestaanden stoffelijke resten apart moeten worden gehouden om opnieuw individueel in een graf te worden herbegraven of te worden gecremeerd dan zijn dat in de zin der wet geen ruiming, doch opgravingen. Zie hoofdstuk 2.3.1.2.

3.4.3.1. Voorbereiding en werkwijze

Aandachtspunten als afscherming van het werkterrein, uitvoeringsduur, werkwijze, veiligheid en Arbo-regelgeving zijn omschreven in hoofdstuk 2.4.1 t/m 2.4.3 en blijven hier - voor zover de werkwijze niet afwijkt - in dit hoofdstuk buiten de orde.

In hoofdstuk 6.3 van de Inspectierichtlijn lijkbezorging wordt in het kort ingegaan op een wenselijke bodemgesteldheid in relatie tot de waterhuishouding. Echter, vooral bij bestaande oudere begraafplaatsen kunnen deze factoren te wensen over laten. Het verteringsproces in kleigrond verloopt aanzienlijk trager dan in een bodem van grofzandig materiaal. Van belang is een goede toetredingsmogelijkheid van lucht c.q. zuurstof in een niet te vochtig milieu. Ook bij ruiming is de werkwijze natuurlijk deels afhankelijk van de bodemgesteldheid. In een grofzandige bodem is het scheiden van stoffelijke resten aanzienlijk beter uitvoerbaar dan in blauwe zeeklei. Bij de aanleg van nieuwe begraafplaatsen zijn daarom de bodemgesteldheid en de waterhuishouding zeer belangrijke uitgangspunten.

Echter, op bestaande begraafplaatsen moeten ruiming worden uitgevoerd, ook in kleigrond. Het is aan te bevelen om bij grootschalige ruiming, voordat een bestek of werkomschrijving wordt opgesteld, daarom allereerst een proefruiming uit te voeren. Met de ervaring tijdens deze proefruiming opgedaan, kan vervolgens de verdere voorgeschreven werkwijze worden bepaald. Hoe nauwkeurig zijn de stoffelijke resten te scheiden van de grond? Natuurlijk, in theorie kan deze scheiding 100 procent nauwkeurig worden uitgevoerd, echter is er dan nog sprake van respectvol werken? Voor deze afweging kunnen geen sluitende regels worden opgesteld. Deze afweging dient zorgvuldig te worden gemaakt in een gezamenlijk overleg van beheerder (c.q. het bestuur), de specialist van een technisch adviesbureau en eventueel een gespecialiseerde aannemer. Belangrijk is ook dat in dit overleg wordt bepaald welke maaswijdte van toe te passen zeven wordt gehanteerd. Ook de wijze van ruiming dient in dit overleg aan de orde te komen. Bij grootschalige ruiming is volledig handmatig werken niet haalbaar: dit is niet op te brengen voor de medewerkers die dit zouden moeten uitvoeren, maar bovendien niet toegestaan volgens de Arbo-wetgeving.

Andere methoden zijn:

- machinaal zeven: grond en stoffelijke resten worden gescheiden door middel van een trillende zeef. De op de zeef overblijvende stoffelijke resten worden, grotendeels met handkracht, in een omhulsel gedeponeerd, waarin de resten worden vervoerd.
- trommelen: ook een vorm van zeven, echter met behulp van een hydraulische kraan. Aan de kraanarm is een cilinder bevestigd, die geopend in de grond gaat, vervolgens sluit en ronddraait. Door de kleine openingen in de cilinder scheidt de grond zich van de stoffelijke resten. De trommel wordt geopend boven een omhulsel waarin de resten worden vervoerd. (zie hoofdstuk 3.4.4.)

Afhankelijk van de grootte van de ruiming kan worden bezien voor welke werkwijze wordt gekozen. Bij kleinere ruiming verdient het machinaal zeven de voorkeur. Bij grootschaliger ruiming verdient eveneens het machinaal zeven de voorkeur, maar zou eventueel gekozen kunnen worden voor het trommelen.

In de praktijk blijkt dat bij machinaal zeven nauwkeuriger gewerkt kan worden dan bij het trommelen. Het zou daarom een goede richting zijn als het machinaal zeven zich verder doorontwikkelt voor grootschalige ruiming. Er is een grotere nauwkeurigheid bij het zeven en de werkwijze van trommelen wordt als minder respectvol ervaren dan het zeven.

3.4.4. Vervoer op de begraafplaats

3.4.4.1. Omhulsel en vervoer

Bij iedere ruiming worden de stoffelijke resten zoveel als mogelijk gescheiden van grond en eventuele restmaterialen (kistresten, niet biologisch afbreekbare kledingresten). Resten worden vervoerd in een gesloten of afgesloten vervoermiddel in een omhulsel. Type en aard van het omhulsel is afhankelijk van de hoeveelheid resten en van de bestemming. Indien de resten als eindbestemming een verzamelgraf hebben, dan worden deze vervoerd in een luchtdoorlatend en biologisch afbreekbaar materiaal. Afhankelijk van de hoeveelheid kunnen dit kleinere of grotere zakken zijn. Bij een bestemming naar een verzamelkelder is de situatie anders. Een verzamelkelder is zelden

een eindbestemming. Het is daarom aan te raden om in de verzamelkelder kleinere of grotere zakken te gebruiken, die goed luchtdoorlatend zijn, maar niet biologisch afbreekbaar. Ooit zullen de resten namelijk overgeplaatst moeten worden naar een verzamelgraf. Het is beter de nog overgebleven resten niet opnieuw te moeten oppakken en verpakken. Bij zeer regelmatig gebruik van een verzamelkelder kunnen stoffelijke resten in biologisch afbreekbare kleinere zakken gedeponneerd worden in de niet afbreekbare grotere zakken. Een speciaal daarvoor ontworpen omhulsel voor het vervoer van de stoffelijke resten is nog niet in de handel. Het is aanbevelenswaardig dat omhulsels voor hun doel worden gekeurd bij een gerenommeerd onderzoeksbureau en ook door de LOB wordt erkend. Stoffelijke resten worden in verzamelgraf en -kelder geplaatst en niet gegooid. Stoffelijke resten worden altijd met een omhulsel vervoerd en geplaatst in verzamelgraf of -kelder. In een kelder zouden dus geen losgedeponeerde resten voor mogen komen.

3.4.4.2. Overige restanten

Restanten van opgegraven kisten moeten zoveel mogelijk worden gescheiden van de stoffelijke resten. Dit geldt in principe ook voor losse, niet biologisch afbreekbare kledingresten. Deze restanten moeten direct op het werkterrein in een afsluitbare container verzameld worden. De inhoud dient vervolgens, met voorafkondiging, gecontroleerd afgevoerd te worden naar een gecertificeerde verbrandingsinstallatie, waar deze resten meteen worden verbrand.

3.4.4.3. Controle

Bij grootschalige ruimingen zijn vaak meerdere partijen betrokken. Risico's van fouten, miscommunicatie en onvolkomenheden kunnen een onwenselijke realiteit zijn. Het is daarom van groot belang dat er goede afspraken worden gemaakt over controle op het werk. Dit ligt of bij de beheerder of bij

een onpartijdige specialist, bijvoorbeeld van een gespecialiseerd adviesbureau, die hiervoor ingehuurd kan worden.

3.4.5. Verzamelgraf

De Wlb schrijft voor dat de overblijfselen op een begraafplaats ter aarde moeten worden besteld. Dit ter aarde bestellen kan op twee manieren gebeuren: door herbegraving van de resten onder het graf (het eerder behandelde schudden) of door deze anoniem in een verzamelgraf of verzamelkelder te bergen.

Verzamelgraven liggen meestal in de randen en overhoeken van een begraafplaats, buiten het zicht van bezoekers. Voor de inrichting van verzamelgraven zijn geen wettelijke bepalingen opgesteld. Gesteld kan worden dat dezelfde technische voorschriften gehanteerd moeten worden als voor graven in het Besluit op de lijkbezorging:

Artikel 5.2.

Boven de kist of omhulsel bevindt zich een laag grond van tenminste 65 centimeter.

Artikel 5.4.

De graven bevinden zich tenminste 30 centimeter boven het hoogste niveau van de gemiddeld hoogste grondwaterstand.

Deze artikelen zijn eveneens toepasbaar voor een verzamelgraf. Dit interpreterend is er een afdekking van 65 centimeter grond, is er geen maximale diepte, maar is er wel een drooglegging van 30 centimeter tot de hoogste gemiddelde grondwaterstand. Het verteringsproces van de beenderen kan zo op een verantwoorde wijze doorgaan. De vertering van de beenderen zal vele malen langer duren dan de skelettering van het stoffelijk overschot. Er is echter geen enkele reden aan te voeren waarom dit proces onder slechtere omstandigheden mag plaatsvinden dan het verteringsproces in het oorspronkelijke graf. Resten worden alleen in een biologisch afbreekbaar omhulsel gedeponeerd in een verzamelgraf.

Op zich is dit onttrekken aan het zicht van een verzamelgraf vaak helemaal niet nodig, afhankelijk van onder andere het beeld. Vaak hoeft deze locatie maar eens in een decennium te worden open gegraven. Waarom dan van deze plaats geen representatieve plek van bezinning maken?! Het terrein kan worden ingezaaid met al of niet een wilde plantenmengsel en voorzien van een toelichtend informatiebord of zelfs een monument.

Op het moment dat een verzamelgraf weer geopend wordt, moeten natuurlijk wel weer alle voorzieningen getroffen worden - zoals eerder omschreven - om deze werkzaamheden uit het zicht te onttrekken.

3.4.6. Verzamelkelder

Vaak is het praktisch om naast een maar zelden te gebruiken verzamelgraf een verzamelkelder aan te brengen voor het frequent kunnen bergen van stoffelijke resten. Vooral bij weinig beschikbare ruimte of bij een slecht doorlatende bodemstructuur kan een verzamelkelder een oplossing bieden. Ook voor een verzamelkelder zijn geen wettelijke bepalingen opgesteld en is een link te leggen naar het Besluit op lijkbezorging:

Artikel 7.

De constructie van grafkelders is zodanig dat lucht tot de grafruimte kan toetreden en hieruit ook afgevoerd kan worden. De afvoer van

lucht uit de grafruimte geschiedt op zodanige wijze dat daarvan geen hinder kan worden ondervonden.

Een verzamelkelder dient een bouwkundig verantwoorde constructie te zijn, bijvoorbeeld een betonnen put of een constructie, bestaande uit betonnen elementen. De drooglegging dient gewaarborgd te zijn, zo nodig door een drainagesysteem. De kelder moet voorzien zijn van een of meerdere (verschuifbare) afneembare en afsluitbare deksels. Deze constructie dient natuurlijk bouwkundig verantwoord te zijn. De beluchting is, net als bij grafkelders, een belangrijk onderdeel. Zuurstoftoetreding is ook hier essentieel. Geurhinder zal niet of nauwelijks optreden bij volledig geskeletteerde stoffelijke resten, maar verdient wel de nodige aandacht.

Een dergelijke regelmatig te gebruiken technische voorziening dient afgescheiden te worden voor het publiek. Een duurzame dichte afscheiding, met een degelijk slot is noodzakelijk. Eens in de 5 jaar of langer zal de verzamelkelder gelegegd moeten worden en de nog over zijnde resten alsnog worden overgeplaatst in een verzamelgraf. Bij volledig geskeletteerde resten kan als inhoud voor een verzamelkelder ongeveer 1 m³ voor 30 - 40 stoffelijke resten worden gehanteerd. Resten worden alleen in een omhulsel gedeponeed in een verzamelkelder.

Belangrijk is dat het verteringsproces op een natuurlijke manier geschiedt en niet wordt bevorderd door welke onnatuurlijke toevoeging (ongebliste kalk, e.d.) dan ook. Toevoeging van organische middelen die het verteringsproces versnellen is bespreekbaar, mits een dergelijk middel wordt gekeurd voor dit doel bij een gerenommeerd onderzoeksbureau en ook door de LOB is erkend. Een dergelijk middel is bij het opstellen van dit boek nog niet bekend.

3.4.7. Onvolledig verteerde resten

Voor een optimale ontbinding is een zuurstofrijk milieu noodzakelijk. In de praktijk blijkt dat de vertering soms langzaam en onvolledig plaatsvindt. Zowel bij incidentele als bij grootschalige ruimingen bestaat de mogelijkheid dat onvolledig verteerde stoffelijke resten worden aangetroffen.

Met name indien er in het verleden niet verteerbare lijkhoezen werden gebruikt en wanneer er sprake is van te hoge grondwaterstanden, is de kans aanwezig op de vorming van adipocire of lijkenvet. Van vertering is dan nauwelijks sprake. Het lichaam is vaak uitgezet en de anatomische structuur van het lichaam is goed herkenbaar bewaard gebleven.

In de praktijk houden begraafplaatshouders die weten dat de ontbinding op hun begraafplaats iets trager plaatsvindt, al een langere termijn dan 10 jaar grafrust aan. Echter, het verlengen van de termijn van grafrust is soms niet de volledige oplossing. Het laten liggen van adipocire stoffelijke resten houdt de ongewenste situatie stabiel. Het ruimen en opnieuw ter aarde bestellen heeft in zo'n uitzonderlijke situatie, derhalve de voorkeur. Toetreding van zuurstof is bij het verteringsproces een eerste voorwaarde. Dit kan belemmerd worden door een bodem met een fijne structuur (klei, leem) en/of een hoge grondwaterstand.

Indien de waterhuishouding oorzaak is van de adipocievorming, is het noodzakelijk om afdoende cultuurtechnische maatregelen te treffen ten einde herhaling bij hergebruik van de grafakkers te voorkomen.

Indien lijkhoezen of kleding van kunststofvezels de oorzaak zijn van een slechte vertering moeten die - voor zover mogelijk - worden verwijderd of geopend.

Het is raadzaam om voor onverteerde stoffelijke resten zo mogelijk een apart deel, bij voorkeur bij het verzamelgraf of verzamelkelder te reserveren. De zuurstoftoetreding moet geoptimaliseerd zijn. Kortom, de bodemstructuur en de waterhuishouding moet goed zijn. Ook verdient het de voorkeur deze stoffelijke resten op 1-diep te plaatsen: niet dieper dan circa 100 centimeter en niet ondieper dan 65 centimeter. Omdat niet iedere voor de hand liggende maatregel een verbetering zal zijn, is het verstandig hiervoor een erkend gespecialiseerd bedrijf te benaderen.

- Crematie van stoffelijke resten is theoretisch ook mogelijk, evenwel niet zonder meer toegestaan, zoals bij de behandeling van het wetsvoorstel voor de Wlb (2010) in de Tweede Kamer diverse malen uitgebreid is besproken. Het is ook niet wenselijk dat begraafplaatsbeheerders de stoffelijke resten na een grootschalige ruiming laten cremieren. De overledene heeft of zijn nabestaanden hebben immers bewust gekozen voor begraving. Het alsnog cremieren is daarom in zo'n situatie niet respectvol. De opdrachtgever van de begraving mag de stoffelijke resten echter wel laten cremieren als hij daarom verzoekt.

Procedures

4.1 Inleiding

Bij het opstellen van de diverse procedures en werkwijzen is steeds rekening gehouden met de factoren respectvol, werkbaarheid en exploitatie. Deze kunnen op gespannen voet staan met elkaar. Door weloverwogen te handelen, is een juiste balans tussen genoemde factoren heel goed haalbaar.

4.2. Ruiming algemene graven / particuliere graven

Stap	Activiteit voorbereiding van de procedure	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
A1	Wanneer ruimen <ul style="list-style-type: none"> ◦ Algemene graven Bepaald wordt wanneer een ruiming zal plaatsvinden. Dit kan op zijn vroegst na de wettelijke grafrusttermijn van 10 jaar na begraven in een graf, maar is vooral ook afhankelijk van de eventuele afwijkende termijn die is gesteld in de Verordening/Reglement. ◦ Particuliere graven Een ruiming kan uitsluitend plaatsvinden indien van alle graven de grafrechten zijn komen te vervallen, maar in ieder geval niet eerder dan na de wettelijke grafrusttermijn van 10 jaar na begraven in het graf. 	V		
A2	Zelf doen of aanbesteden Het maken van de afweging: <ul style="list-style-type: none"> • Doen we het zelf of besteden we uit? • Schakelen we een adviesbureau in voor begeleiding van het project of kunnen we de voorbereiding met eigen mensen regelen • Eventueel opdracht verlenen aan adviesbureau na uitbrengen offertes door één of meerdere bureaus 	V	A	
A3	Werkstructuur voorbereiding <ul style="list-style-type: none"> • Wordt een werkomschrijving opgesteld of een bestek • Wordt het werk openbaar aanbesteed, onderhands met voorselectie (voorkeur) of één op één gegund • Welk budget is beschikbaar / wat zijn de geraamde kosten 	V	A	

Stap	Activiteit voorbereiding van de procedure	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
A4	<p>Publicatie</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Algemene graven <p>De beheerder moet tussen de 6 en 12 maanden voor de termijn van de voorgenomen ruiming, dit schriftelijk aan belanghebbenden van wie adressen bekend zijn kenbaar maken.</p> <p>Publicatie kan daarnaast via:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een bord bij de betreffende graven • Publicatiebord bij de entree van de begraafplaats • Melding in een plaatselijke krant, parochie- of kerkblad <ul style="list-style-type: none"> ◦ Particuliere graven <p>Voor ruimen van particuliere graven is publicatie niet aan de orde</p>	V		
A5	<p>Overige aandachtspunten publicatie</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gepland tijdstraject van de ruiming • Exacte aanduiding van de betreffende graven • Grafbedekking <p>Duidelijkheid verstrekken aan betrokkenen wat er wanneer met de grafbedekking gebeurt.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eventuele herbegraving <ul style="list-style-type: none"> ◦ Algemene graven <p>Nabestaanden erop wijzen dat op aanvraag herbegraving in een particulier graf of crematie kan plaatsvinden</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wanneer kunnen nabestaanden reageren • Contactpersoon, telefoonnummer, emailadres 	V		

Stap	Activiteit voorbereiding van het project	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
B1	Proefruiming Een proefruiming heeft tot doel de stand van het grondwater te bepalen, de samenstelling van de bodem en de mate van vertering van de stoffelijke resten.	V	A	A
B2	Principebesluit werkwijze Na de proefruiming wordt bepaald welke techniek gehanteerd wordt bij het ruimingproces.	V	A	A
B3	Opgravingen Wanneer nabestaanden/rechthebbenden herbegraving of crematie van een stoffelijk overschot in het te ruimen gebied wensen, dan dient dit eerst te worden afgehandeld door de beheerder. Het ruimingproject gaat pas van start nadat de herbegravingen zijn uitgevoerd.	V	A	A
B4	Grafmonumenten Wanneer nabestaanden/rechthebbenden hebben aangegeven een grafmonument voorafgaande aan de ruiming te willen ophalen, dan dient dit eerst te worden afgehandeld door de beheerder. Het ruimingproject gaat pas van start nadat de herbegravingen zijn uitgevoerd.	V	A	A

Stap	Activiteit voorbereiding van het project	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
B5	Plan van aanpak (werkomschrijving / bestek) Er wordt een plan van aanpak opgesteld waarin alle werkzaamheden nauwkeurig worden omschreven: <ul style="list-style-type: none"> • Omschrijving te ruimen deel (grafnummers en locatieaanduiding) • (Geschatte) aantallen te ruimen stoffelijke resten • Planning werkzaamheden • De toegestane werktijden • Geen hoorbare overlast (radio's) • Passende kleding • Bijzondere voorschriften begraafplaats • Wijze van ruimen: handmatig, machinaal zeven, trommelen • Wijze van vervoer / omhulling / bestemming stoffelijke resten • Wijze van vervoer / omhulling / bestemming onvolledig verteerde stoffelijke resten • Wijze van vervoer / omhulling / bestemming restmateriaal zoals kist, kleding, e.d. • Afspraken rond aangetroffen gevonden voorwerpen • Afspraken aangaande de afkomende monumenten • Bestaat er een risico dat asbest wordt gevonden en zo ja, waar en hoe hiermee om te gaan • Hoe dient het terrein te worden opgeleverd • Routing over het terrein • Afspraken over eventueel herstel van de route c.q. aangrenzende (plant)vakken na de ruiming • Bijzondere bepaling aangaande passerende rouwstoeten, e.d. • Betalingstermijnen en -voorwaarden 	V	V	A
B6	Inschrijving / aanbesteding / gunning Afhankelijk van de gekozen vorm van aanbesteding en gunning, dient een opdracht te worden opgesteld voor de aannemer, nauwkeurig verwijzend naar het betreffende werk.	V	A	

Stap	Activiteit uitvoering project	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
C1	<p>Bouwvergaderingen</p> <p>Via het plan van aanpak of in ieder geval voor de start van het werk wordt bepaald in welke frequentie, met welke tijden en op welke plaats er bouwvergaderingen worden gehouden. Hierbij is aanwezig:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De beheerder • Indien van toepassing, de vertegenwoordiger van het adviesbureau • De uitvoerder van het aannemingsbedrijf 	V	V	V
C2	<p>Informatieverstrekking</p> <p>Afhankelijk van de situatie kan het zinvol zijn om voortijdig en tijdens het project, kenbaar te maken op een informatiebord bij het gebied en bij de ingang van de begraafplaats:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Welke werkzaamheden worden uitgevoerd • In welk tijdsbestek wordt het werk uitgevoerd • Bijzonderheden over toegankelijkheid voor publiek van de begraafplaats • Naam en telefoonnummer van een contactpersoon van de begraafplaats 	V	V	A
C3	<p>Afzetting werkerrein</p> <p>De te ruimen gedeelten worden gedurende de periode van het werk afgezet met ondoorzichtige schermen, met een hoogte van 2 meter en voorzien van een afsluitbare poort. Dit scherm mag pas na afronding van het werk worden verwijderd.</p> <p>Het scherm wordt op meerdere plaatsen voorzien van de bebording die de Arbo-regeling verplicht stelt.</p> <p>Iemand wordt verantwoordelijk gesteld voor het beheer van deze afsluiting en voor de locatie van bestemming van de resten.</p>			V
C4	<p>Bij aanvang van het werk worden de medewerkers geïnformeerd over de werkzaamheden, bijzonderheden met betrekking tot de begraafplaats en eventuele veiligheidsrisico's. Hierbij wordt het plan van aanpak en het veiligheids- & gezondheidsplan besproken.</p>			V

Stap	Activiteit uitvoering project	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
C5	Door de aannemer wordt de Checklist Werk ingevuld. Deze wordt opgehangen op een plaats die voor de medewerkers goed bereikbaar is.			V
C6	Dagelijks zorgt de aannemer ervoor dat hij, voor aanvang van het werk, op de hoogte is van tijdstippen en locaties van eventuele plechtigheden.			V
C7	Wanneer het te ruimen gebied zich in de nabijheid bevindt van een locatie waar begrafenissen plaatsvinden, worden de werkzaamheden tijdens de plechtigheid stilgelegd.			V
C8	Wanneer zich tijdens de werkzaamheden bijzondere, onvoorziene zaken voordoen, wordt de begraafplaatsbeheerder gewaarschuwd en wordt overlegd over het al dan niet stilleggen van de werkzaamheden.	V	V	V
C9	Wanneer bij de ruiming andere onvoorziene zaken worden opgegraven, bijvoorbeeld resten van urnen, wordt de begraafplaatsbeheerder ingelicht.			V
C10	Asbest grafbedekkingen en overige vondsten van asbest moeten volgens de geldende regels worden verwijderd en afgevoerd.			V
C11	De ruimingswerkzaamheden zullen zonder onderbreking plaatsvinden binnen de werkbare uren per dag en binnen de werkbare dagen per week.			V
C12	Op de begraafplaats wordt een container geplaatst waarin restanten van kleding, kisthout en kistbekleding worden opgeslagen. Deze container is afsluitbaar en wordt zoveel mogelijk voor het publiek aan het oog onttrokken. Na afronding van de ruimingwerkzaamheden wordt deze container zo spoedig mogelijk afgevoerd naar een erkende vuilverbrandingsinstallatie.			V
C13	Aan te voeren grond, zand, etc. dient te voldoen aan het Bouwstoffenbesluit.			V

Stap	Activiteit afronding project	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
D1	Op verzoek van de aannemer wordt in overleg met de beheerder een tijdstip van de vooroplevering bepaald en vervolgens uitgevoerd.			V
D2	Van de opleverpunten wordt een lijst gemaakt.	V	V	
D3	De aannemer handelt de opleverlijst af en verzoekt zo nodig om de definitieve oplevering en laat deze uitvoeren.			V
D4	Het afgewerkte terrein wordt zo nodig opnieuw ingemeten en op kaart gezet.	V	V	V

4.3. Opgraving / herbegraving particulier graf / algemeen graf

Stap	Activiteit voorbereiding	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
A1	<p>Aanvraag en verlof tot opgraving</p> <p>Een aanvraag tot opgraving kan uitsluitend worden ingediend door de rechthebbende van het particuliere graf c.q. de nabestaande die destijds de opdracht tot de begrafenis in een algemeen graf heeft gegeven en is gericht aan de beheerder. De aanvraag dient te zijn vergezeld van het verlof tot opgraving, dat door de burgemeester wordt verstrekt.</p>	A		
A2	De opgraving kan pas worden gerealiseerd, nadat vervoer en bestemming is geregeld.	V		
A3	<p>Naar andere begraafplaats of crematorium</p> <p>Indien herbegraving op een andere begraafplaats aan de orde is, dan dient voor de opgraving afstemming te hebben plaatsgevonden met de beheerder van deze begraafplaats, bij voorkeur schriftelijk. Dit geldt evenzo voor een crematie c.q. de beheerder van het crematorium.</p>	A		
A4	<p>Zelf doen of uitbesteden</p> <p>Het maken van de afweging:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Is er voldoende capaciteit en kennis aanwezig • Bij uitbesteden vooraf prijs afspreken of op regiebasis. 	V		A

Stap	Activiteit uitvoering	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
B1	Bij aanvang van het werk worden de medewerkers geïnformeerd over de werkzaamheden, bijzonderheden met betrekking tot de begraafplaats en eventuele veiligheidsrisico's.	V		V
B2	Afzetting werkerrein De plaats van opgraving dient voorafgaande aan het werk afgezet te worden met ondoorzichtige schermen, met een hoogte van 2 meter. Dit scherm mag pas na afronding van het werk worden verwijderd. Iemand wordt verantwoordelijk gesteld voor het beheer van deze afsluiting en eventueel contact met publiek. Ook is een mogelijkheid de begraafplaats, in overleg met de beheerder, tijdens de opgraving voor publiek te sluiten.	V		V
B3	Bij aanvang van het werk worden de medewerkers geïnformeerd over de werkzaamheden, bijzonderheden met betrekking tot de begraafplaats en eventuele veiligheidsrisico's. Er wordt gewerkt conform de Arbo-regelgeving.	V		V
B4	De betrokkenen zorgen ervoor dat men, voor aanvang van het werk, op de hoogte is van tijdstippen en locaties van eventuele plechtigheden.	V		V
B5	Wanneer bij de ruiming andere onvoorziene zaken worden opgegraven, bijvoorbeeld resten van urnen, wordt de begraafplaatsbeheerder ingelicht.	V		V
B6	Asbest grafbedekkingen en overige vondsten van asbest moeten volgens de geldende regels worden verwijderd en afgevoerd.	V		V
B7	De opgraving/herbegraving zal zonder onderbreking plaatsvinden binnen één etmaal.	V		V
B8	Na opgraving dient ieder stoffelijk overschot afzonderlijk opnieuw te worden gekist, waarbij moet worden zorggedragen voor blijvende mogelijkheid tot identificatie. Afspraken rond de keuze van de kist worden bepaald door de beheerder.	V		A

Stap	Activiteit uitvoering	V - wie is verantwoordelijk A - wie adviseert		
		beheerder	adviesbureau	aannemer
B9	Herkisting van een onvolledig verteerd stoffelijk overschot dat wordt herbegraven, dient plaats te vinden in een lucht- en vloeistofdicht afsluitbare kist. Tijdens eventueel transport dient deze kist ook daadwerkelijk te worden afgesloten. In geval van herbegraving dient de ondoordringbaarheid van de kist ter plaatse van de begraafing te worden opgeheven.	V		V
B10	Overblijfselen van opgegraven kisten, kistbekleding en kleding dienen bij voorkeur eveneens in de nieuwe kist te worden gedeponereerd. Indien dit niet mogelijk is, dienen overblijfselen van de opgegraven kist te worden aangeboden aan een gespecialiseerd afvalverwerkingsbedrijf in een afgesloten container.	V		V
B11	Indien op medische gronden een zinken binnenkist is vereist, moeten hierin tevoren ontluichtingsopeningen worden aangebracht, die tijdens transport moeten zijn dichtgeplakt. Dergelijke openingen dienen zich in de zijwanden te bevinden, vlak onder het deksel en in de bodem om te voorkomen dat intredend vocht in de kist blijft staan.	V		V
B12	De kisten die voor herbegraving worden gebruikt, dienen te voldoen aan het gestelde in het Lijkmhuyselbesluit. Eventueel te gebruiken lijkenhoezen dienen biologisch afbreekbaar te zijn. Uitsluitend ten behoeve van transport mogen zo nodig andere (kunst)stoffen worden gebruikt.	V		V
B13	Het transportvoertuig moet voor het doel geëigend zijn. De cabine dient op deugdelijke wijze van de laadruimte gescheiden te zijn en de laadruimte moet dicht en goed reinigbaar zijn. Het transport dient uitgevoerd te worden door een daartoe gespecialiseerd bedrijf.	A		A
B14	De afvoer van zand of grond en de levering van nieuw zand of grond dient te voldoen aan het bouwstoffenbesluit.	V		V
B15	Indien van toepassing dient na de herbegraving de bestaande grafbedekking te worden herplaatst en het graf en de omgeving afgewerkt.	V		V

Bijlagen

5.1. Nuttige adressen

Omdat adressen regelmatig kunnen veranderen en daardoor de informatie in dit onderdeel voortijdig zou verouderen, is gekozen voor verwijzingen naar sites waar nuttige adressen up-to-date worden weergegeven.

- Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB)
Zie site: www.begraafplaats.nl/contact
- Branchevereniging Ondernemers Begraafplaatsbeheer (BVOB)
Zie site: www.bvob.eu/contact
Leden van de BVOB: www.bvob.eu/wie-zijn-wij/leden
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG)
Zie site: www.vng.nl/smartsite.dws?ch=&id=21145
Informatie aangaande de Wet op de lijkbezorging:
www.vng.nl/smartsite.dws?ch=&id=64508
- Adviesbureaus aangaande funeraire zaken: namen en contactgegevens op aanvraag bij LOB / BVOB
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM)
Zie site: www.vrom.nl/pagina.html?id=11402
VROM-inspectie, contactgegevens regiokantoren:
www.vrominspectie.nl/contact/adresgegevens-regiokantoren/index.aspx

5.2. Modelbrieven

Actuele voorbeeldbrieven en -formulieren zijn te vinden op de site van de LOB: www.begraafplaats.nl/bibliotheek

5.3. Protocollen

5.3.1. veiligheid / risico's

Overzicht risicovolle taken

Aan de werkzaamheden voor de ruiming van (een deel van) een begraafplaats en bij incidentele opgravingen zijn specifieke risico's verbonden, waarvoor veiligheidsmaatregelen zijn vereist. In onderstaande schema's worden de risico's en de maatregelen voor de verschillende relevante werkzaamheden opgesomd.

Algemene risico's bij werkzaamheden op begraafplaatsen

Deze risico's gelden met name voor:
kraanmachinist, grondwerker

Risico:

- Instortingsgevaar;
- Besmettingsgevaar.

Te nemen maatregelen:

- Op begraafplaatsen bestaat de opbouwstructuur van de grond vaak uit zand. Bij smalle en diepe ontgravingen moet men derhalve rekening houden met het toepassen van stempeling;
- De juiste beschermende kleding (handschoenen en gelaatsbescherming) is van groot belang voor de bescherming tegen gassen, dampen en vocht van verteringsprocessen;
- Zorg voor voldoende, juiste ontsmettingsmiddelen;
- Vermijd ieder contact tussen ontblote lichaamsdelen en vrijgekomen ontgraven materialen (vocht, stof, zand, grond, hout, plastic en onverteerde overschotten door bijvoorbeeld adipocire-vorming);
- Gebruik altijd alle voorgeschreven PBM's, met name die voor de adembescherming.

Risico's bij graafwerkzaamheden

Deze werkzaamheden worden uitgevoerd door:
kraanmachinist, grondwerker

Risico:

- Toebrengen van letsel aan medewerkers en derden;
- Omslaan of verzakt raken van de graafmachine;
- Inzakken van de wanden van het graf.

Te nemen maatregelen:

- De machinist is verantwoordelijk voor alles wat in de directe omgeving van de machine gebeurt. Zie erop toe dat niemand zich binnen het draaibereik van de machine bevindt, uitgezonderd de noodzakelijke medewerkers;
- Houd de mensen die aan het werk zijn goed in het oog;
- De machine dient in goede staat te zijn en voorzien van alle waarschuwingsstickers;
- Maak de taludhelling niet steiler dan de norm aangeeft;
- Pas bijtijds stempeling toe;
- De ondergrond moet voldoende stabiliteit bieden;
- Wees altijd bedacht op kabels en leidingen in de grond;
- Zorg voor adequate tekeningen van ligging van kabels en leidingen;
- Blijf als grondwerker buiten het draaibereik van de graafmachine, wanneer u daar niet strikt noodzakelijk moet zijn;
- Gebruik altijd alle voorgeschreven PBM's.

Risico's bij hijswerk met machines en kranen

Deze werkzaamheden worden uitgevoerd door:
kraanmachinist, grondwerker

Risico:

- Ontstaan van (ernstig) letsel als gevolg van:
- breken van kettingen en hijsbanden;
- losraken van de hijslast;
- overbelasting.

Te nemen maatregelen:

- Werk uitsluitend met goedgekeurd materiaal volgens de voorschriften die hiervoor door de fabrikant zijn verstrekt;
- Let op of er personen in de directe nabijheid zijn;
- Zorg dat het hijswerktuig goed stabiel staat (en stabiel blijft bij een verhoogde belasting);
- Controleer zorgvuldig of de te hijsen last goed bevestigd is;
- Gebruik altijd alle voorgeschreven PBM's.

5.3.2. Beschermingsmiddelen

Protocol voor de registratie en het gebruik van persoonlijke beschermingsmiddelen

Alle uitvoerende en leidinggevende medewerkers die zich op de werken begeven, moeten in het bezit gesteld zijn van de noodzakelijke persoonlijke beschermingsmiddelen (PBM's). De aannemer verstrekt de PBM's en zorgt voor het onderhoud ervan, voor medewerkers zijn hieraan geen kosten verbonden.

Stap	Activiteit registratie en gebruik PBM's	Wie is verantwoordelijk
1	Iedere medewerker die bij de aannemer in dienst treedt krijgt de PBM's verstrekt die voor de uitoefening van zijn werkzaamheden noodzakelijk zijn.	aannemer
2	De medewerker die PBM's krijgt uitgereikt, ontvangt instructie over het juiste gebruik van PBM's.	aannemer
3	De medewerker die PBM's krijgt uitgereikt, ondertekent de verklaring voor ontvangst.	medewerker
4	De ondertekende verklaring wordt door de aannemer gearhiveerd.	aannemer
5	Van uitgereikte PBM's wordt door de aannemer een registratie bijgehouden.	aannemer
6	PBM's die een jaar of langer in gebruik zijn worden gecontroleerd en, zo nodig, door de aannemer vervangen. Beschadigde PBM's worden terstond door de aannemer vervangen. Voor de medewerker is dit kosteloos.	aannemer
76	7 Zowel eigen als ingehuurd medewerkers zijn verplicht de PBM's te gebruiken.	aannemer

Protocol (arbeids)gezondheidskundig onderzoek

Stap	Activiteit registratie en gebruik PBM's	Wie is verantwoordelijk
1	Wanneer een medewerker vermoedt dat hij als gevolg van zijn werkzaamheden gezondheidsrisico's loopt of wanneer hij concrete gezondheidsklachten heeft, kan hij gebruik maken van de Arbodienst waarmee de aannemer een contract heeft.	medewerker
2	De betrokken medewerker kan een (arbeids)gezondheidskundig onderzoek laten uitvoeren of de dienst om advies vragen.	medewerker
3	Van de medewerker wordt verwacht dat hij dit van tevoren meldt bij zijn leidinggevende/de uitvoerder c.q. leidinggevende, zodat zijn afwezigheid kan worden ingepland.	medewerker/ leidinggevende
4	Voor de medewerker zijn aan dit onderzoek/dit advies geen kosten verbonden. Ook de ervoor benodigde tijd komt voor rekening van de aannemer.	leidinggevende/ aannemer
5	Voor terugkeer naar het werk na ongeval of na (langdurige) ziekte wordt in samenspraak met de Arbodienst een reïntegratieplan opgesteld.	medewerker/ Arbodienst

5.3.3. Veiligheid- & Gezondheidsplan

Protocol voor het maken van een V&G-plan

Voor met name de grote werken is het maken van een V&G-plan noodzakelijk. De aannemer is meestal verantwoordelijk voor het opstellen van het V&G-plan.

Een V&G-plan is nodig wanneer:

- dit in het bestek of de werkschrijving beschreven staat
- er meer dan 20 werknemers tegelijkertijd aan het werk zijn
- of wanneer het werk 30 werkdagen of langer duurt
- of wanneer er meer dan 500 mandagen mee gemoeid zijn
- of wanneer het werk bijzondere risico's in zich draagt

Onder bijzondere risico's wordt verstaan:

- tillen van zware lasten
- werken in onnatuurlijke houdingen
- werken onder zware geluidsbelasting/trillingen
- werken boven of onder anderen
- risico's voor bedelving, vastraken of vallen
- werken met chemische of biologische stoffen
- werk met ioniserende straling
- werk in nabijheid van hoogspanningskabels
- blootstelling aan verdrinkingsgevaar
- putten, ondergrondse en tunnelwerken
- werkzaamheden met duikuitrusting
- werkzaamheden onder overdruk
- werkzaamheden met springstoffen
- werkzaamheden met zware (prefab-)elementen

Het bovenstaande geldt ook voor doorlopende werken.

Stap	Activiteit maken V&G-plan	Wie is verantwoordelijk
1	Wanneer een V&G-plan nodig is stelt de aannemer dat op.	aannemer
2	De V&G-plannen worden aan de opdrachtgever aangeboden en bovendien na afloop van het werk door de aannemer gearhiveerd bij de projectgegevens van het project.	aannemer

Veiligheids- en gezondheidsgevaaren

Bij de uitvoering van het bestek zijn een aantal omstandigheden die nadere aandacht behoeven, niet zozeer in de zin van gezondheids- en welzijnsaspecten als wel in de zin van veiligheidsaspecten. Deze zijn hieronder aangegeven, waarbij de ‘V&G Modellen Bouwprocesbesluit’ van het ministerie van VROM als uitgangspunt genomen zijn.

Voorts zijn ook voor deze activiteiten alle geldende veiligheidsvoorschriften van de arbeidsinspectie van toepassing en deze dienen dan ook nageleefd te worden.

Tenslotte dient in het V&G-plan voor de uitvoeringsfase nadrukkelijk aandacht te worden besteed aan de interactie tussen de aannemers en onderaannemers die op de locatie aanwezig zijn.

In het onderstaande overzicht zijn per hoofdactiviteit aangegeven welke min of meer risicovolle activiteiten op de locatie plaatsvinden en welke gevaarsaspecten deze met zich meebrengen. Daarnaast worden suggesties gedaan hoe de risico's beperkt zouden kunnen worden.

Algemene omgevingsfactoren (geldend voor alle werkzaamheden)

Activiteit	Arbo risico	Risico-oorzaak	Suggesties
werken onder extreme tijdsdruk	<ul style="list-style-type: none"> • stress • persoonlijk letsel 	<ul style="list-style-type: none"> • tijdsdruk • onzorgvuldige werkwijze 	<ul style="list-style-type: none"> • verkorting werktijd • planning en afstemming
werken in weer en wind	<ul style="list-style-type: none"> • gezondheid 	<ul style="list-style-type: none"> • klimatologische omstandigheden 	<ul style="list-style-type: none"> • doorwerkkleding • doorwerkvoorzieningen

Algemene activiteiten-factoren (geldend voor alle werkzaamheden)

Activiteit	Arbo risico	Risico-oorzaak	Suggesties
werken die overbelasting van het menselijk lichaam veroorzaken	<ul style="list-style-type: none"> • gezondheid 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • keuze materiaal en/of materieel 	<ul style="list-style-type: none"> • keuze materiaal en/of materieel • wijzigen werkwijze
werken op terrein met slechte bodemgesteldheid	<ul style="list-style-type: none"> • omvallend materieel/ materiaal • ongeval/persoonlijk letsel 	<ul style="list-style-type: none"> • instabiliteit materieel en/of materieel 	<ul style="list-style-type: none"> • grondverbetering • tijdelijke hulpvoorzieningen
werken met zwaar materieel	<ul style="list-style-type: none"> • beklemming • ongeval/persoonlijk letsel 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • technische staat materieel 	<ul style="list-style-type: none"> • voorlichting gevarenaspect • technische inspectie materieel

Grondwerken

Activiteit	Arbo risico	Risico-oorzaak	Suggesties
werken boven/ nabij water	<ul style="list-style-type: none"> • verdrinking 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • defect materieel 	<ul style="list-style-type: none"> • reddingsmiddelen • PBM's • technische inspectie materieel • hulpmiddelen
werken met/in schadelijke gassen en/of stoffen	<ul style="list-style-type: none"> • bedwelmig • aantasting gezondheid 	<ul style="list-style-type: none"> • vrijkomende giftige gassen • aanwezigheid giftige/gevaarlijke stoffen 	<ul style="list-style-type: none"> • PBM's • deskundige begeleiding • voorlichting gevarenaspect

Funderingstechnieken

Activiteit	Arbo risico	Risico-oorzaak	Suggesties
werken boven/nabij water	<ul style="list-style-type: none"> • verdrinking 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • defect materieel 	<ul style="list-style-type: none"> • reddingsmiddelen • PBM's • technische inspectie materieel • hulpmiddelen
werken binnen verticale waterkerende constructies	<ul style="list-style-type: none"> • verdrinking • bedelving • ongeval/persoonlijk letsel 	<ul style="list-style-type: none"> • defect materieel • instabiele keringen 	<ul style="list-style-type: none"> • vluchtwegen • deskundig ontwerp keringen • technische inspectie materieel • reddingsmiddelen
werkzaamheden met (de)montage van zware (prefab) elementen/materialen	<ul style="list-style-type: none"> • ongeval/persoonlijk letsel • beknelling • bedelving 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • defect materieel 	<ul style="list-style-type: none"> • technische inspectie materieel • voorlichting gevarenaspect • deskundige uitvoering
werken met hijsmaterieel en hijslast	<ul style="list-style-type: none"> • bedelving • omvallen • ongeval/persoonlijk letsel 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • instabiele ondergrond 	<ul style="list-style-type: none"> • technische inspectie materieel • deskundig ontwerp hulpvoorzieningen

Kleine kunstwerken / Grafbedekkingen

Activiteit	Arbo risico	Risico-oorzaak	Suggesties
werkzaamheden met (de)montage van zware (prefab) elementen/materialen	<ul style="list-style-type: none"> • ongeval/ persoonlijk letsel • beknelling • bedelving 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • defect materieel 	<ul style="list-style-type: none"> • technische inspectie materieel • voorlichting gevarenaspect • deskundige uitvoering
werken met hijsmaterieel en hijslast	<ul style="list-style-type: none"> • bedelving • omvallen • ongeval/ persoonlijk letsel 	<ul style="list-style-type: none"> • werkwijze • instabiele ondergrond 	<ul style="list-style-type: none"> • technische inspectie materieel • deskundig ontwerp hulpvoorzieningen

5.3.4. Melding (bijna) ongevallen

Protocol melding ongeval

Definitie ongeval: ongevallen zijn die situaties waarbij lichamelijk letsel (met of zonder verzuim als gevolg) of schade in welke vorm dan ook is ontstaan (bijvoorbeeld brand-, milieuschade of grote materiële schade).

Stap	Activiteit	Wie is verantwoordelijk
1	Doet zich tijdens het werk een ongeval voor, dan meldt de degene die de leiding heeft op het werk dit onmiddellijk aan de dichtstbijzijnde arts (het telefoonnummer dient op de Checklist project te zijn vermeld). Zo nodig wordt hulp ingeroepen via het alarmnummer 112. De werkgever wordt onmiddellijk ingelicht.	uitvoerder c.q. leidinggevende
2	Wanneer geen leidinggevende aanwezig is, doet de eerst aanwezige deze melding.	eerst aanwezige
3	De werkgever stelt zich op het werk op de hoogte van de toedracht van het ongeval en vult het 'rapportage-formulier ongeval' in.	werkgever
4	De aannemer meldt het ongeval zo nodig aan de Arbeidsinspectie.	aannemer
5	De begraafplaatsbeheerder wordt van de toedracht van het ongeval op de hoogte gesteld.	aannemer
6	In overleg tussen aannemer en begraafplaatsbeheerder worden maatregelen genomen om soortgelijke ongevallen in de toekomst te voorkomen.	aannemer/ begraafplaatsbeheerder

Protocol melding bijna-ongeval

Definitie bijna-ongeval: bijna-ongevallen zijn gevaarlijke situaties waarbij geen lichamelijk letsel of materiële schade is ontstaan.

Stap	Activiteit	Wie is verantwoordelijk
1	Doet zich op een werk een bijna-ongeval of een onveilige situatie voor, dan meldt de betrokken medewerker dit aan de werkgever.	betrokkene
2	De aannemer stelt zich op het werk op de hoogte van de situatie en neemt zo nodig maatregelen.	aannemer
3	De aannemer vult binnen een week nadat het voorval heeft plaatsgevonden de 'rapportage bijna-ongeval, incident, milieu-incident' in.	aannemer
4	In overleg tussen aannemer en begraafplaatsbeheerder worden maatregelen genomen om soortgelijke gevaarlijke situaties in de toekomst te voorkomen.	aannemer/ begraafplaatsbeheerder

5.3.5. Afvalstoffen

Indien op de werkplek een geval van milieuverontreiniging geconstateerd wordt, wordt het werk daar waar het schade aan milieu en gezondheid kan toebrengen stilgelegd. De uitvoerder c.q. leidinggevende op dat werk informeert de aannemer en de opdrachtgever, evenals de betreffende instanties. Indien noodzakelijk zal de uitvoerder c.q. leidinggevende de werkplek afzetten om de veiligheid van de medewerkers te waarborgen.

84 Daar waar met gevaarlijke stoffen wordt gewerkt of waar die worden opgeslagen, gebeurt dit volgens de geldende regels en de verleende hinderwetgeving. Waar gevaarlijke stoffen worden aangetroffen die buiten de hinderwetgeving vallen, zal daar onmiddellijk melding van gemaakt worden bij de bevoegde instantie, zodat op de juiste wijze en volgens de geldende regels de gevaarlijke stoffen kunnen worden afgevoerd.

Waar restmaterialen moeten worden afgevoerd gebeurt dat naar een erkende verwerkingsinstallatie. Dit geschiedt met de benodigde afvalstroomvergunningen en met de daarvoor ingerichte transportmiddelen. Restmaterialen worden zodanig gescheiden dat wat voor hergebruik in aanmerking komt, ook daadwerkelijk hergebruikt kan worden.

Protocol afvoeren afval

Stap	Activiteit afvoeren afval	Wie is verantwoordelijk
1	Puin, ijzer, hout, batterijen, en overig afval dient gescheiden te worden aangeleverd bij een daarvoor aangewezen acceptatieplaats. Er dient een aparte container beschikbaar te zijn voor resten van kisthout, kleding en kistbekleding.	aannemer
2	Daar waar mogelijk zal materiaal dat gerecycled kan worden, naar een daarvoor bestemde ontvangstinstallatie vervoerd worden.	uitvoerder c.q. leidinggevende
3	Belastende stoffen, in welke vorm en van welke aard dan ook, worden op een daarvoor bestemde manier afgevoerd.	uitvoerder c.q. leidinggevende
4	Deze stoffen zullen vergezeld gaan van de benodigde afvalstroomformulieren, die door de chauffeur worden ingevuld.	chauffeur
5	Een kopie van dit formulier wordt opgeslagen bij de aannemer.	aannemer

5.3.6. Oplevering

Protocol oplevering werk

Stap	Activiteit oplevering en facturering	Wie is verantwoordelijk
1	Wanneer het werk gereed is vindt een eindcontrole plaats, desgewenst in aanwezigheid van de opdrachtgever.	aannemer
2	Bij de eindcontrole kan het evaluatieformulier bij oplevering worden ingevuld en ondertekend door opdrachtgever.	aannemer / opdrachtgever
3	Na akkoordbevinding tijdens de eindcontrole wordt een factuur opgemaakt en aan de opdrachtgever gezonden.	aannemer
4	Bij de factuur wordt meegeleverd: <ul style="list-style-type: none">• dagstaten per gewerkte dag;• indien van toepassing: stortbewijzen c.q. afvalstroomformulieren	aannemer

Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen

*Branche Vereniging Ondernemers
Begraafplaatsbeheer*

Vereniging van
Nederlandse Gemeenten

Colofon

uitgever Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen

redactie Werkgroep Opgraven en Ruimen

Wim van Midwoud, Leo van Eijk, Kees Hollestelle (LOB)

Liset van Pinxteren-van de Kerkhof, Jan Vreeker (BVOB)

Jan Koster (VNG)

druk DeltaHage grafische dienstverlening, Den Haag

fotografie BVOB, Wim van Midwoud, Ontwerpbureau Louman & Friso, Nijmegen

ontwerp Ontwerpbureau Louman & Friso, Nijmegen

productie Faits Divers vof media & marketing, Nijmegen